KRISTINA RUTKOVSKA

Uniwersytet Wileński

LITUANIZMY LEKSYKALNE W GWARACH POLSKICH NA LITWIE: STAN BADAŃ, TYPOLOGIA, SPOSOBY ADAPTACJI

Niniejsze opracowanie jest próbą opisu lituanizmów z różnych perspektyw badawczych: przedstawienia ich chronologii, zasięgów występowania, warunków funkcjonowania i sposobów przystosowania się do polskiego systemu językowego. Badania zostały przeprowadzone na materiale, pochodzącym z własnej kartoteki autorki, która liczy około 1200 jednostek leksykalnych.

Słowa kluczowe: gwary polskie na Litwie, zapożyczenia leksykalne, lituanizmy

1. Stan badań nad lituanizmami w gwarach polskich na Litwie

Lituanizmy w gwarach polskich na Litwie nie doczekały się dotychczas opisu monograficznego, chociaż zainteresowania wpływami litewskimi w zakresie leksyki sięgają czasów dość odległych. Pierwsze prace, zawierające opis leksyki z terenu Wileńszczyzny są autorstwa J. Otrębskiego (1931: 79–85; 1958: 69–70[1]), K. Tekielskiego (1980: 62-73) i A. Zdaniukiewicza (1972). K. Tekielski, zarówno jak A. Zdaniukiewicz, przeprowadzili badania gwar podwileńskich już na terenie Polski wśród przesiedleńców tych wsi. A. Zdaniukiewicz badania przeprowadził w latach 1956–1959, można więc przypuszczać, że od momentu opuszczenia Litwy w mowie informatorów nie nastąpiły istotne zmiany. Nieco inaczej wygląda materiał gwarowy przedstawiony przez K. Tekielskiego. Opisał on polszczyznę przeniesioną na tereny Polski, która od kilkudziesięciu lat pozbawiona była kontaktu z językiem litewskim. Mimo to tylko w dwóch grupach semantycznych: „gospodarstwo wiejskie" i „człowiek" wyodrębnił autor 45 lituanizmów. W gwarze Łopatowszczyzny, opisanej przez A. Zdaniukiewicza można się doliczyć około 50 lituanizmów. Dokładniejszą analizę lituanizmów w tych pracach zawiera recenzja pierwszej z tych prac autorstwa Z. Zinkevičiusa (1972: 207-214) oraz artykuł W. Smoczyńskiego, poświęcony lituanizmom w pracy K. Tekielskiego (2001: 445-460).

Pożyczki litewskie we współczesnych gwarach polskich z niektórych miejscowości terenu wileńskiego zawierają też prace badaczki litewskiej E. Grinaveckienė (1977: 133–142; 1991: 47–64).

[1] Nie jest to specjalne opracowanie, tylko zestawienie szerzej znanych lituanizmów polskich w opracowanej przez J. Otrębskiego *Gramatyce języka litewskiego*, 1958, t. I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 69–70.

Bez wydrębnienia lituanizmów słownictwo gwarowe jest przedstawione w pracy Z. Kurzowej (1993) (autorka podaje jednak etymologie litewskie przy odpowiednich wyrazach) i B. Dwilewicz (1997). Znaczną ilość nieopracowanych dotychczas lituanizmów leksykalnych zawiera też słownik Jaszczanina (Rieger 1996: 79–109; 1999: 57–77).

Lituanizmy w gwarach polskich na Kowieńszczyźnie zostały częściowo opisane przez A. Zielińską (2002), która charakteryzuje tylko „ogólne cechy słownictwa używanego przez informatorów", nie wyodrębniając osobno warstwy lituanizmów. H. Karaś (2002) ustaliła podstawowe typy zapożyczeń z języka litewskiego funkcjonujące na obszarze kowieńskim i poddała szczegółowej analizie 20 kresowizmów pochodzenia białorusko–litewskiego oraz około 70 nowszych lituanizmów, wynikających z interferencji języka litewskiego. Liczba lituanizmów w tych gwarach jest zdaniem badaczki znacznie większa.

Najmniej zbadane dotychczas były gwary smołwieńskie. Fragmentarycznie leksykę tych gwar zawierają niektóre artykuły badaczy litewskich: W. Czekmana, K. Giułumianc (1971: 313-325), E. Grinaveckienė (1995: 32-53). Niedawno ukazał się również skromny artykuł mojego autorstwa, gdzie usiłowałam pokazać zróżnicowanie polszczyzny tego obszaru na poziomie leksykalnym na przykładzie lituanizmów leksykalnych (Rutkowska 2004: 427–436).

Nie można tu pominąć cennej publikacji dotyczącej badań lituanizmów i bałtyzmów autorstwa J. Laučiūtė. Wydany przez nią *Słownik bałtyzmów* zawiera rzetelnie zebrany i opracowany materiał na podstawie wszystkich istniejących opracowań na ten temat do 1979 roku (Лаучюте 1982)[2]. Natomiast lituanizmy występujące w gwarach polskich zostały przez nią przedstawione tylko na podstawie wyżej wymienionych opracowań (do 1979 roku) oraz źródeł leksykograficznych starszej daty, przede wszystkim na podstawie *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza (SGP) oraz pracy H. Turskiej poświęconej charakterystyce gwar wileńskich i części gwar smołwieńskich (Turska 1982).

Pierwsze współczesne i chyba najbardziej objętościowe opracowania lituanizmów ukazały się wraz z wydaniem w 2006 roku pierwszego słownika gwarowego, zawierającego leksykę z trzech podstawowych obszarów językowych polskich na Litwie – *Słownika polszczyzny gwarowej na Litwie* (SPGL). Podreślono w nim jednak, że opracowanie ma charakter sondażowy i rozpoznawczy, i zapowiedziano dalsze badania polegające na szerszej dokumentacji leksyki już odnotowanej ona wszystkich terenach gwarowych polskich (Rutkowska 2006a). W tym celu sporządzono specjalny kwestionariusz do badań nad lituanizmami w oparciu o dotychczasowe opracowania leksyki pochodzenia litewskiego, wstępnie wytypowano obszary życia wiejskiego, gdzie lituanizmy mogą

[2] Por. też recenzję na tę książkę V. Urbutisa w „Baltistica", XX (2), 1984, s.184–191.

funkcjonować dotychczas i rozpoczęto systematyczne badania terenowe, które trwały w zasadzie od 2006 roku aż do 2016 roku. W ich wyniku zgromadzono dużą ilość zapożyczeń litewskich używanych przez mieszkańców polskich wsi na Litwie. Stopniowo gromadzone materiały w postaci większych lub mniejszych opracowań były publikowane w czasopismach naukowych i książkach zbiorowych. Przedstawione zostały lituanizmy występujące na odrębnych terenach gwarowych – w okolicach Trok (Rutkowska 2006b), na Wileńszczyźnie (Rutkowsa 2008, 2012) i Smołwieńszczyźnie (Rutkowska 2013, 2015). Omówiono warstwy chronologczne lituanizmów (Rutkowska 2007), sposoby adaptacji fonetycznej, morfologicznej (Rutkowska 2009b) oraz semantycznej (Rutkowska 2010). Omówiono też najbardziej liczną wartwę tematyczną zapożyczeń - leksykę charakteryzującą człowieka, stosując metodę etnolingwistyczną (Rutkowska 2009a, 2010b, 2011; Rutowska, Sawaniewska-Mochowa 2012).

Niniejsze opracowanie jest próbą opisu lituanizmów z różnych perspektyw badawczych: przedstawienia zasięgów ich występowania, chronologii, sposobów funkcjonowania, ukazania ich typów i sposobów przystosowania się do polskiego systemu językowego.

2. Typy lituanizmów występujących w gwarach polskich na Litwie

Zapożyczenia litewskie z terenu Litwy charakteryzują się dużą różnorodnością: są to leksemy, które zostały ukształtowane w gwarach polskich w różnych okresach interferencji litewskich oraz leksemy, które zostały zapożyczone do polszczyzny przez pośrednictwo białoruskie[3]. W celu uwzględnienia w opisie tych wszystkich typów zapożyczeń, stosuje się szerokie rozumienie lituanizmu. Jako pożyczki litewskie potraktowane zostały zarówno wyrazy rdzennie litewskie, jak i zapożyczone z innych języków, które do języka polskiego weszły za pośrednictwem języka litewskiego. Jako lituanizmy traktuję też leksemy, które przedostały się do gwar polskich przez pośrednictwo innego języka (w naszym przypadku najczęściej – białoruskiego). Taki sposób opisu, wynikający z tzw. podejścia leksykalistycznego w badaniach etymologii zapożyczeń, jest uważany ostatnio za najbardziej słuszny[4], ale za każdym razem to pośrednictwo zostało zaznaczone.

Stosując tradycyjne rozumienie zapożyczenia można twierdzić, że w gwarach polskich występują zapożyczenia trzech podstawowych typów: formalnosemantyczne, semantyczne i kalki

[3] W.W. Martynow zaproponował podział wszystkich lituanizmów na substratowe i kontaktowe (Мартынов 1976: 90). Wyodrębnia on dwa typy lituanizmów substratowych: a) o szerokim zasięgu i b) o wąskim zasięgu występowania; jako kontaktowe określa zapożyczenia późniejsze, funkcjonujące w gwarach polskich i białoruskich, występujących w pasie pogranicznym z Litwą lub bezpośrednio na terenie Litwy.

[4] Por. zdanie B. Walczaka na ten temat (Walczak 1982: 172–194).

językowe. Najliczniej prezentują się zapożyczenia formalnosemantyczne, dwa pozostałe typy są mniej częstotliwe.

2.1. Zapożyczenia formalnosemantyczne

Zapożyczenia formalnosemantyczne mają największą wartość w badaniach dotyczących genezy gwar. Będą one opisane w niniejszym opracowaniu najszerzej, z uwzględnieniem zasięgu ich występowania w gwarach polskich na Litwie, okresu zapożyczenia i przynależności do poszczególnych grup tematycznych.

2.1.1. Zasięgi występowania zapożyczeń litewskich w gwarach polskich

W gwarach polskich na Litwie występują zapożyczenia o bardzo szerokim zasięgu, które zostały poświadczone na całym terenie występowania gwar północnokresowych, mają swoje odpowiedniki w języku ukraińskim, rosyjskim, białoruskim i oczywiście polskim. Piękną ilustracją takich zapożyczeń jest słownik bałtyzmów J. Laučiūtė, wzmiankowany wyżej. Jako że nasze zainteresowania dotyczą przede wszystkim lituanizmów na terenie występowania gwar polskich, to możemy tu mówić o kilku podstawowych typach ze względu na zasięg występowania: lituanizmach poświadczonych na wszystkich trzech obszarach gwarowych – wileńskim (w tym na terenie trockimi i terenach z dyglogsją białorusko-polską, czyli obszarze solecznicko-ejszyskim), kowieńskim i smołwieńskim (ignalińsko-jezioroskim) oraz o lituanizmach o wąskim zasięgu występowania, poświadczonych tylko na jednym z terenów występowania gwar polskich.

2.1.1.1. Wyrazy odnotowane na wszystkich polskich obszarach językowych na Litwie

Słownictwo to jest używane od czasów najdawniejszych kontaktów polsko-litewskich, funcjonuje w gwarach białoruskich, często też rosyjskich. Chakteryzuje się dobrym przystosowaniem do polskiego systemu językowego, tworzy sieć derywatów oraz wchodzi w skład utrwalonych konstrukcji składniowych (często frazeologicznych). Niektóre leksemy zostały poświadczone w źródłach pisanych już w XV w.

BUCZ

Wyraz występuje na obszarze wileńskim i trockim; też na terenie solecznicko-ejszyskim: **bucz** ‘siatka do połowu ryb’. *A buczy do sadzawki, i nawat buczy stawio koło jeziora i nawat szczupaki zachodzo do tych buczów* (Mież). *Bucz* (Mość). *I liny, zawsze liny, postawio buczy, to pełne buczy, a teraz nie m'a* (Land). *Bucz to był taki on na jednym kiju i tak zrobiony na takim łenku taka jak siatka, i to chyba nazywał sie bucz* (Św). *Te buczy postawio do wody w rzece przy brzegu i przywionżo jego, to pełna tych rakow była* (Poł). *Buczy takie byli, robili szydełkiem, a potym wykrencali z leszczyny takie kołki* (StM). *Kiedyś siatków nie była, to buczy, bucz taki, tut szyroka gemba jego, a tut w tyla wonska, już ona nie ma dzie przejść* (Siem). *Buczy to tylko stawić do wody, on z tako gorłowino, i jak wlezi już ryba, wyleźć nie wylezi, stawili buczy i wieńciory, do rzeki stawili, a tak łapać to siatlka. Szczupaki, płotki, jalci, kiełbuci byli, oni takie niaprendkie* (Zaprz). *Buczy takie robili, pośla takie miroży, ryby kiedyś była barzdzo dużo* (Intur). *A bucz to tam samachconc ryba popada, zajść zajdzie, a wyjść nie może* (Emil). *Ubrał się jak bucz, tylko ciężko, gruby taki* (Jurg). *Postawilim buczy, może cosi weźmi się* (WilJaszcz). *Bucz* (Wysoki Dwór (Grinaveckienė, 1977, 137); Bujwidze (Dwil 114)), też w Bujwidzach: *bucz* (Grinaveckienė, 1991, 50); **buczki** lmn. (SGP); **2. buczanka** ‘siatka na siano’: *Jeszcze buczanki takie robili, wrodzie jak siatka, wionzali takie. Duże te oczki, to te buczanki siana napchniesz, jeśli w droga jedzie dla konia tego siana brać, położo i przez te kratki koń dostaje i je* (Korw).

Wyraz poświadczony w odmianie wiejskiej języka polskiego na terenie smołwieńskim: **bucz** ‘siatka do połowu ryb’. *Buczy robio takie. Bucz ja i sam stawił. Pierszy raz pastawił bucz, to jak tych, jak my nazywajo, karas'i, tych karasi'ou jak naszła, tak pół wiadry, jak wytrzons ja. Nu siatka ta, obrancz drzawniany taki robi sia, on wychodzi koniac ostry jego jedan, o tak siatka wychodzi tak o, a tut krong, i u srodku tut robi sie taka dziurka, żeby tyko renka ulazła, a tak krongiem siatka abciongnienta, te pałki. Nu i suni u woda pałka. Bucz ten upuścisz u woda, nu i stoji. Noc przestoji, pójdziesz, pół wiadra i jest* (Trykł). *Buczy byli, żeby postawić dzie do jaziorow. Ryba wejdzi, a nie może wyjść z tego bucza* (Sztad).

W zabytkach wyraz *buč* jest poświadczony od XVII w. (Jabl 19–20, 308–309), notuje go też historyczny słownik języka białoruskiego (ГСБМ); we współczesnych gwarach białoruskich występuje w tej samej formie: *буч* (СБГ); w gwarach rosyjskich staroobrzędowców z terenu Litwy, rejonu janowskiego oraz z okolic Prejły na Łotwie w postaci: *буч*, *буч'ок* ‘siatka na ryby’ (МРСГ); analizę wyrazu podaje Urbutis: wyraz występuje w gwarach z okolic Mołodeczna w znaczeniu ‘duże słomiane naczynie na mąkę’, również w gwarach rosyjskich (za Dalem) w znaczeniu ‘siatka na ryby’ (Urbutis, 1969(1), 51–52); ЛАБНГ (t. I, mapa 33) wyrazy *буч*, *б'уча* dokumentuje tyko w okolicach Grodna i

Woronowa oraz Postaw i Brasławia, jako występujące z niewielką częstotliwością; lit. *bùčius* ‘siatka na ryby; pleciona beczka na mąkę’ LKŽe.

DYRWAN

Poświadczony szeroko na Wileńszczyźnie, w Trockiem, na obszarze ejszysko-solecznickim: **dyrwan** ‘ugór, ziemia leżąca odłogiem’: *Nu na dyrwanie tylko krowy pasi sie, co na dyrwanie robić, tam na dyrwanie tylko rośni trawa i wiencej nic* (Św). *Gospodarz tak zaniedbał ta ziemia, dyrwanem zapuścił* (Wirsz). *Dyrwany, już za mojo pamieńcio, to ja krowa jeszcze prowadziłam na dyrwany dalej, tam koniczynka tyko, dyrwanami stała ziemia. Teraz nie zapuszczajo* (Wid). *Dyrwany byli, ale tu tylko ta góra o dyrwan był, a tak to wszystko urabiane było* (StM). *Ludzi ni siejo, kałchozów ni ma, ot i dyrwanami stoi pola* (Siem); *Dyrwanow nie była kiedyś, byli łonki* (Dub). *Jak pobendzie jaki dyrwan, nu to potym żyta lepiej rosła* (Korw). *U mnie to była dobrza żyć – sucha, dyrwany* (Kiern). *I co tu beńdzi, dyrwany stoju, lasy zarosnu, niewiadomo, co tu beńdzi* (Posz). *Nazywali też dyrwany, nieorana tam, leżała tak bez niczego* (Doj). Notowany też przez Turską, Nitscha, Szwejkowską (TurNiSzw 138, 173), w Bujwidzach notowała Dwilewicz: *dyrwan* (Dwil 115); *dyrwan* też w Bujwidzach i Wysokim Dworze (Grinaveckienė, 1977, 137; Grinaveckienė, 1991, 50); **dzirwany.** *Raniej gospodarzy które mieli wiencej ziemi, to dawali drugim, jak sam nie urobi, dzirwanów tych bardzo mało było* (Zaprz); **dyrwanek** ‘murawa’: *Nu potym pośle festu na jakimś dyrwanku robio majówka* (Św). (A co to darna?) *Darna nu to, nu to o znaczy sie, że wyroszy o dyrwanek i to darna liczy sie* (Land); również derywaty: **zadyrwaniały** ‘o ziemi: nieobrabiana’: *Nu zadyrwaniała taka* (ziemia) (Św); **dyrwanieć** (SGP).

Wyraz poświadczony na terenie smołwieńskim:

dyrwan 1. ‘ugór, ziemia leżąca odlogiem’: *Cała ziemia teraz dyrwanem stoi, nie wiemi, co dalej beńdzi* (Mejk). Dyrwan (DrśGajWiMM). 2. ‘murawa’: *Pośla modłów każdy siońdzie na dyrwany* (Smoł).

Występuje na Kowieńszczyźnie:

dyrwan ‘ugór, ziemia leżąca odłogiem’: *I co tu beńdzi, dyrwany stoju, lasy zarosnu, niewiadomo, co tu beńdzi* (Posz).

W zabytkach piśmiennictwa notowany od XVI w. w takich formach: *dyrvan* (*dervan*, *dirvan*), *dirvanec*, *dyrvanik*, *dyrvanowy* na terenie Litwy (Jabl 47, 66, 67, 117, 234, 311). Kurzowa podaje wyraz *dyrwan* i interpretuje jako pożyczkę z języka litewskiego, funkcjonującą w polszczyźnie od XVII w., w języku starobiałoruskim poświadczona forma *dzirwan* od XVI w. (Kurz 353); w ГСБМ notowany w formach: *дирванъ*, *дерванъ*, *дырвонъ*, *дырва*; notowany w okolicach Pskowa, Smoleńska oraz Sejn (СБ 29), też w pogranicznych gwarach białoruskich *дзірван*, *дзірван'ок* (СБГ),

rozpowszechniony na Brasławszczyźnie (Birgiel, 2009, 196); w gwarach staroobrzędowców z terenu Litwy i Łotwy: *дерван* oraz derywat czasownikowy *дерванеть* w znaczeniu ‘przekształcać się w odłóg’ (Litwa), ‘zamarzać, twardnieć’ (Łotwa) (МРСГ); analizę wyrazu w gwarach białoruskich zawiera opracowanie Urbutisa 1969 (1), 58); lit. *dirvónas*.

KUMPIAK

Poświadczony na terenie Wileńszczyzny i w Trockiem:

kumpiak ‘szynka’: *Nu przyszli gości, trzeba pokroić kumpiaka* (Św). *Szynki i kumpiaki mówio* (Korw). *Kumpiaki solili, poweńdzisz i wisi do jesieni* (Mość). *Parsiuka jak zakolo, to i kińdziuki mielim i kumpiaki* (Kiern). *Monż to zawsze jak jest ten k'umpiak, to weńdzili, solili* (Podw). *Kumpiaki to my sami swoje solim* (Poł). *Szynki, tak, zostawiali całymi kumpiakami* (Land). *To te kumpiaki haniebna, było i mniejszych tam* (Siem). *Kumpiak* (WDwr) (Grinaveckienė, 1977, 139)). *Necka mieli, albo skrzynia jaka i solili miensa i kumpiaki, w necce posoli, a wtedy gdzie do jakiej szafki, czy gdzie powiesi i jedli, słonina i boczku, i żebry* (Zaprz); **kumpiaczek**. *A już kumpiaczek to kości wybierali, potym solili jego* (Land); **kump**. *Kumpi te robili, teraz to robio te winiotini, a kiedyś prosto tak kumpi. Łaźni byli, nu i wendzo tam* (Intur). *Takie swirny byli, te kumpi powieszo, takie soczyste. W świrnie najwiencej trzymalim* (Olan); **piąty kumpi`ak** ‘karkowina’. *Nu to kiedyść słoninka odbierali, potym kumpiaczki, potym ten pionty kumpiak co nazywajo, polendwicy, boczek, żeberki i podbrzuśka* (Land).

Wyraz poświadczony na terenie smołwieńskim:

kumpi`ak obok **szynka**, zdr. **kumpiaczek 1.** ‘szynka wędzona’. *Szynka, kumpaki cały wywendzo w łaźni* (Smoł). *Takie o miensa, kumpi'ak już my nazywali* (Rem). *Wielki cebry zrobiony, nu ot tam i solili, i słonina, i kumpiaki* (Imb). *Na Boża Narodzenia to już piekli kumpi'ak* (Soł). *Na domie i trzymali jegu, słoninka tam i kumpiaczki, kiełbaska* (Duk); też **kump**. *Kumpi, u nas kumpi robili. Aj, wyweńdzisz, bardzo smaczny, adkrojisz taki la skórki, smaczny* (Kaln); też **kumpia** r.ż. *Była kawałak kumpi, wielka kumpia, wielka miensa ot parsiuka była* (Kaln). **2. kumpiak** obok **biodry** ‘biodro’. *To po dawniejszemu nazywali kumpiak, teraz biodry, a kiedyś to mówi kumpiak boli* (Smoł).

Występuje na terenie Kowieńszczyzny:

kump obok **szynka** ‘szynka’: *Syra dawali jeść, kumpia, nu jak szynki nazywajo, nagotuje ta gospodynia, pani Kaminska wieczny pokój* (Żejm). *Dawniej potrawy to byli takie – kump, zakłuli parsiuka, tam jaka kura wypiekli, sucharki, bułka, masła, ser i to wasela* (Żejm); **kumpi** obok **szynka świnska**. *Nu wasela jak raniaj, to co bwało, kumpi zgotuju, miensa, szynka świnska tak upieku, nu ji banduków jakich tak*

(Dat); **kumpi`ak**. *Dawniej to byli cały kumpi'ak wysolo, wywendzo, a już potym wykrajali i winiotini robili* (Druż). *Kumpi trzeba jeszcze dłużej jak słonina, czszy jakie tygodni, cztery posolić* (Lep).

W zabytkach piśmiennictwa datowany od XVI w. w postaci: *kump, kąp, komp, kunp* z terenu Litwy i Białorusi (Jabl 109, 212, 275, 313); Kurzowa notuje w polskich zabytkach piśmiennictwa od XVII w. (Kurz 380); dużą ilość wariantów fonetycznych i morfologicznych podaje słownik historyczny języka białoruskiego (ГСБМ); funkcjonuje we współczesnych gwarach białoruskich: *кумп'як*, *кумпяч'ок* (СБГ); w postaci *кумп'як*, *кумпяч'ок* w gwarach rosyjskich straoobrzędowców w okolicy Janowa na Litwie i Prejły na Łotwie (МРСГ); wyraz analizowany przez Urbutisa: znany szeroko nie tylko gwarom, lecz notowany w słownikach literackiego języka białoruskiego, poświadczony w gwarach ukraińskich (Urbutis, 1969(1), 63); ЛАБНГ (tom III, mapa 92) *кумп`як* w znaczeniu 'szynka' notuje na dużym terenie północno-zachodniej Białorusi, na terenie przylegającym do obszaru ignalińsko-jezioroskiego występuje jako jedyna nazwa; w znaczeniu 'udo' poświadczony na Białorusi tylko na niedużym terenie w okolicy Brasławia i na Grodzieńszczyźnie; lit. *kum̃pis* 'szynka; udo' LKŽe.

ŚWIREN

Wyraz poświadczony na terenie wileńskim, też w Trockiem i obszarze ejszysko-solecznickim: **świren** 'spichlerz': *Nu w świrnie zboże leży, monka* (Św). *To jak dużo kto miał ziemi, to u ich świrny wielkie byli* (Land). *W świrnie zasieki byli, do zasieków wszystko sypali, żyto osóbnie, jenczmień, owies osóbnie* (Kor). *Takie swirny byli, te kumpi powieszo, takie soczyste. W świrnie najwiencej trzymalim* (Olan). *U mojego menża to byli dwa świrny* (Wid). *A potym zwalili te świrny, gumny, pozabierali te koni i wozy* (Dub). *Mieli wszystkie świrny, tam byli zasieki takie, ziarki tam już sypali osobiścia* (Intur). *Na zboża to świrny byli, rozsartowane zboża* (Jan). *O świren on i stoji, tam zasieki purobiona* (Wilejk). *Świrny byli, składy, które bogaczsze takie, przy majontkach, to mieli świren taki, tam takie zasieki porobione, tam zboże sypali* (StM). *W świrnie zasieki byli, do zasieków wszystko sypali, żyto osóbnie, jenczmień, owies osóbnie. U naszej mamy był świren, potym do kałchoza zabrali* (Chor). *Świrna nam ni trzeba było, bo mało zboża mieli* (Siem). *Poszedłam do świrna, pospałam trocha* (Druż). *Świren, na wierzchu tam słonina trzymali, i kiełbasa, i kińdziuki* (Druż). *Świran nowy u mnia był* (Kiern). *Świrny takie byli, to sypali owies i żyto, a u nas już rozwrócony i nie ma* (Podw). *W świrnie tam harudy z deskow porobione, ziarno sypali* (Podw). *Takie o bogatsze to świrny mieli. To w świrnie tam wszystko. On stoi na czterech kamieniach, takiej szczylnej podmurówki nie było, żeby przewiewne było* (Podb). *Tam zboża sypali do tego świrna* (Marc); **świron**. *Silniejsze gospodarzy takie byli, to świron taki był, zasieki i zboża sypali* (Bars). *Świron*

(TurNiSzw 176); **świran**. (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 52); **świreń**, **świrna**. (SGP); też zdr. **świronek**. *Gdzie jakie świronki byli, to pozabierali* (Poł). *Przy domia zbudowany świron taki, zboża tam stawili, zbruja wszystka tam łożyli, świronki* (Rudz). *Świrny byli, o teraz tu naszy jest świronak, to tu malutki, a kiedyści był wielki świron* (Hut). *Świronek* (SGP).

Wyraz występuje na terenie smołwieńskim:

świren ‘spichlerz’. *Świren był, tam takie zagrodzona, tam pszenica, tam żyta, tam owies, tak i zasypali, tam odgrodzona, zasieki i każda addzielna, czego tobie trzeba, to i weź. Bywała i miensa trzymali, słoniny kawałek jaki powiesi, kiłbasy, tam wendzonych* (Hod). *Który ot gospodarzy taki zamożny byli, bogaty, to te i świrny mieli, a jak taki mniejszy, nia była na co ten świran mieć, u tych nia była* (Kaln). *Swirny nazywali sie, świren po polsku* (Imb). *Swirny takie, tak zrobione zagrodki i sypali każde osóbnie nasiona* (Sztad); też zdr. **świronok** ‘podręczny składnik na zboże i paszę’ (DrśGajWiMM); też zdr. **świronek**. *Wo tu taki był świronak, on w tym świronku był* (Imb).

Szeroko poświadczony na Kowieńszczyźnie:

świren ‘spichlerz’: *Świrny byli, do świrnów sypali i do młynu wieźli zboże i karmili dla żywiół* (Lep). *I tok, i świran tam wielki był, tysionc ludzi zbierała sia tam* (Urn), (Aż). *Świrny takie byli, świrań. Nu podjenty on wysoko i drzawniany taki, tam trzymali i miensa, bardzu zdrowo trzymać w tych świrnach, i spali w świrnach, i łóżki stali, świrny wielkie byli, wszystka zboża tam i sypali* (Rag); *A w tym świrnie to była szwalnia, to moja córka robiła zakr'ojszczyco* (Żejm); **świrny** lmn., też zdr. **świronek**. *Mieli postawiwszy świrny, chto świrny nie miał, jak małe gospodarzy byli u nas, to w beczkach górze trzymali (zboże). A trocha wienkszy gospodarz to miał osóbnia postawiwszy, liczył sia świronak i w tym świronku zrobiona zasieczki i w każdym zasieczku on swoja zboża sypał* (Klim).

W zabytkach piśmiennictwa pisanych po starobiałorusku i po polsku poświadczone formy: *sviren*, *sveren*, *svieren*, *sviron*, *svirzen*, *švieren*, *šviernia*, *švirenec*, *svirenok* od XVI w., z terenu Litwy i Białorusi (Jabl 217–229, 270, 370–371); jako pożyczkę z XVII w. interpretuje Kurzowa (Kurz 439); Nosowicz podaje formy białoruskie *свіронъ*, *свир'онок* (СБМ); występuje w pogranicznych gwarach białoruskich: *св'іран, свір'онак* (СБГ); notowany na Brasławszczyźnie w formie *świran* (Birgiel, 2009, 201); analizę wyrazu podaje Urbutis: notowany w gwarach i w języku białoruskim, w zabytkach pisanych po białorusku zachowały się derywaty z 1489 r.: *swirenny* ‘urzędnik, odpowiadający za spichlerz’; wyraz notowany w gwarach smoleńskich i słowniku Dala (Urbutis, 1969(2), 152); ДАБМ (mapa 334) dokumentuje formy *св'іран, св'еран*, *свір'онак* w części zachodniej Białorusi, zaś na wschodzie dominują wyrazy *клець*, *амбар*; lit. *sviū̃nas* ‘spichlerz’; *svirniniñkas* ‘urzędnik, odpowiadający za spichlerz’ LKŽe.

2.1.1.2. Wyrazy poświadczone tylko na terenie smołwieńskim

Wyrazy te są charakterystyczne również dla gwar słowiańskich, graniczących z terenem smołwieńskim (Białoruś, Łotwa).

REDELE

redele lmn. **1**. ‘wóz o wysokich drabinach służący do wożenia siana’. (Czym kiedyś jeździli?) *Redali nazywali sia, powózka taka, redali, duży woz taki nałożysz, taki teraz jiszcz'o ludzi majo i wiozo siana takimi* (Kaln). *Siano też kładli, była redeli jak tutaj, to takie redeli urządzali, takie wyższy drabiny, stawili i wozili* (Tracz). *Jak już wozić siano, to takie zrobione redeli, nazywali, takie wysokie. Zeby nałożyć można było dużo. I nakładali, przywozili do domu. Wóz taki. Z drabinkami takimi wysokimi* (Strył); też **redy** lmn. *Redy nazywa sie, redy. Wo siana wozić, słoma* (Trykł). *Wieźli* (snopy) *o takie o, jak o widzieli, wysokie te, redy nazywajon sie* (Trykł). *Dwa haktary skosisz, to woz konny, u redach tam przywieźć i wszystko* (Mejk); też **redli**. *Redli to byli jeszcze wyższe takie wstawione, do siana wożenia* (Widze); też **redelówka**. *A to radalówka nazywali, siano wozić. Może ona jakaś inaczaj chto, ala u nas nazywali radalówka* (Smoł); **redelówki** lmn. *Redalówki to bez pałeczak, siana tego nakładmi wysoko* (Smoł) **2. rèdeli** ‘wysoka obudowa wozu do wożenia siana i słomy’ (DrśGajWiMM).

Wyraz występuje w języku polskim i w gwarach białoruskich w okolicach Brasławia, gdzie poświadczone są formy: *redy, r'edeli, redli, r'egili* (SBras 719); w gwarach rosyjskich staroobrzędowców w okolicach Tartu i Jegławy, też w Estonii poświadczony wyraz *р'едель* ‘drabina; urządzenie do suszenia siana’ (МРСГ); wyraz poświadczony w rdzennych gwarach rosyjskich w formie *р'едели* ‘wóz o wysokich drabinach; urządzenie do przewożenia torfu; zagródka w oborze; karmnik dla bydła’, *регели* ‘wysokie drabiny wozu do przewożenia siana lub snopów’, *радыл'и* ‘wóz o wysolich drabinach do przewożenia siana’; też białoruskie gwarowe: *р'эдаль*, *р'эдалі*, *ар'эдалі* ‘duży wóz do przewożenia siana’ z okolic Witebska, na terenie nieopodal Brasławszczyzny; też w łotewskim: *redele, redeles* ‘drabiny wozu; drabina’, *redelnieki* ‘duży wóz’; podobne formy i znaczenia poświadczone też w estońskim i niemieckim (ОСБ); lit. *rẽdelė* ‘drabina u wozu; boczna część dziecięcego łóżeczka; duże sito; pleciona siatka do ogradzania’, *rẽdelės* ‘sito; karmnik dla bydła’ (LKŽe).

GOGA

goga ‘nieproszeni goście na weselu’. *I te nazywali sie gogi, te już o taki przychodny, tam z wioski. To lit, tak kilko centów rzucu, to tam piroga da kawałek* (Smoł); **gogis**: Ts *Gogisy dawnym dawno (byli),*

pośpiewajo, piosenki pośpiewajo. Nu jich trzeba ugościć, ugoszczo sie i pójdo. Do stołu nie zapraszali, bo wesele, miejsce zajente. Cyganów u nas nie było (Widze).

Wyraz notowany w gwarach brus.: *гога* 'strach, straszydło'; też w „mowie prostej" na terenie solecznickim (СБГ); lit. *gogas* 'kto dużo mówi, gaduła'; *gògas*, *gõgas* 'olbrzym' (LKŽe).

KIMSY

kimsy, lpoj. **kimsa 1**. 'kępy na bagnie porośnięte trawą' (DrśGajWiMM); *Kimsy*, *kimsiarnia* (Gaj (Ananiewa, 2003, 339)); **2**. 'nieudobie, nieużytek' *Kimsy* (Brasł (Giułumianc, Czekman, 1971, 324)). *Kimsy* (Brasł (Birgiel, 2011, 197)).

Wyraz notowany też w gwarch białoruskich w formie: *кімса* 'mech; kępa; nieużytek; licha trawa' z terenu Litwy (СБ . 46), *кімса* w okolicy Daugawpilsu na Łotwie (СБГ); Urbutis podaje w gwarach białoruskich tę samą formę *кімса* 'nieużytek; licha trawa' z okolic Święcian (Urbutis, 1969 9(1), 61). Birgiel (2009, 202) stwierdza, że wyraz ten był odnotowany na Brasławszczyźnie tylko jednokrotnie, co świadczy o zanikaniu tego leksemu; lit. *kìmsa* 'rodzaj mchu z rodziny płonnikowatych (Polytrichum); błoto; porośnięte mchem kępy na bagnie' (LKŽe).

Wśród zapożyczeń charakterystycznych tylko dla tego obszaru występują zapożyczenia litewskie, które nie mają licznych poświadczeń, brak też informacji o tym, że występowały one w innych gwarach słowiańskich:

czupajła 'człowiek powolny, flegmatyczny': *Czupajła* 'powolny (we wszystkim)' (DrśGajWiMM); lit. *čiupáila*, *čiupà*, *čiūpà* 'osoba powolna, flegmatyczna' (LKŽ).

karpa 'wilczomlecz, roślina wydzielająca biały, trujący sok (Euphorbia)': *Karpy to jest czemieryca, żółta kwitnie, i szmarować* (Sztad); lit. *karpãžolė* (LKŽ).

pintuki, lpoj. **pintùk** 'kapcie robocze robione na drutach' (DrśGajWiMM); lit. *pinčiùkas* 'węzełki, coś w różny sposób związane'; *pìnti* 'pleść, wiązać' (LKŽe).

sztylpy, lpoj. **sztylpa** 'cholewy nakładane na kamaszy' (DrśGajWiMM); lit. *štìlpa* (niem. Stulpe) (LKŽe).

2.1.1.3. Wyrazy występujące tylko na terenie wileńskim, trockim i ejszysko-solecznickim

Nie notują tych wyrazów słowniki języka białoruskiego, można więc je zinterpretować jako pożyczki bezpośrednie w gwarach polskich tego terenu, podobnie jak podane wyżej zapożyczenia na terenie smołwieńskim:

grażulka 'nazwa krowy': *To ragulka, to ryżulka, to grażulka, rozmajitych jimiow krowy majo* Siem.SH.; lit. *gražuõlė* 'ślicznotka'.

inkszczur 'pryszcz, wągier': *To inkszczury, trzeba było czym szmarować, ci wyciskiwać ich, te robaki u cieluka, ci u krowy* Kras.; też **inkszczyr.** *Inkszczyry to byli u bardzo chudych krow* Rudz.MH.; lit. *inkštiras*; w formie *jinksztyr* poświadczony przez Turską СБ 78.

łapienia 'zupa z liści brukwi': *Kruczki liści nałamio, wymyjo, pokrojo, miensa, słoniny nałożo do jej i tuszo, taka łapienia* Siem. SH; Rudz.; lit. *lapiẽnė* 'zupa z liści':

szamowaty 'o maści konia lub krowy: popielaty': *Koni czarne to oni szamowate* Siem.SH. *Krowy takie siwe, szamowate* Kras.FH30. Land.JO; też **szamocha.** *Szamocha, to taka ciemna bordowa, kolor taki* StM.; też **szemka.** *Szemka jak szara taka krowa* StM.; lit. *šė́mas*; w gwarach polskich poświadczony przez Turską w formie *szemajka* СБ 84.

szupienia 'rodzaj kaszy z owsa, podawanej na słodko': *To parzyli owias, potem z cukrem zalewali słodko wodo, nu i tak szupienia była* Rudz.; **lit.** *šiupinỹs* 'kasza z grochu, fasoli, krup, z dodatkiem mięsa; mieszanka'; notacje w gwarach polskich Kurz 437.

szwilpiki lmn. 'rodzaj placków z gotowanych kartofli, pieczonych w piecu': *Szwilpiki... parzona kartofla, stłuczona, dobawiało sie trocha monki, nu i naczyniało sie grzybami, chto jakim miensem, i stawili do pieca, piekli* Rudz. *Szwilpiki na blaszce upieczy* StM.; lit. *švilpìkai*; poświadczone w słowniczku Jaszczanina SPGL.

2.2. Warstwy chronologiczne lituanizmów

Zapożyczenia litewskie wykazują znaczne zróżnicowanie czasowe. W wyniku weryfikacji zebranego słownictwa w słownikach historycznych, istniejących opracowaniach o leksyce z byłych kresów północno-wschodnich oraz współczesnych słownikach gwarowych można wyodrębnić cztery jego warstwy, odmienne ze względu na dobę zapożyczenia i sposób przenikania leksemów pochodzenia litewskiego do polskiego systemu językowego.

2.2.1. Pierwsza warstwa lituanizmów

Dość liczną prezentację leksyki stanowią zapożyczenia dawne, poświadczone w okresie WKL i notowane w zabytkach piśmiennictwa z tego obszaru pisanych po polsku lub starobiałorusku. Są to wyrazy notowane w XVI – XVIII w., mające szeroki zasięg występowania, utrwalone zazwyczaj w kilku językach słowiańskich (polskim, rosyjskim, białoruskim, ukraińskim). Są to:

2.2.1.1. Nazwy dotyczące ukształtowania terenu oraz nazwy fitonimiczne

dumbło 'szlam, grzęzawisko, grząski osad'. *Ale jest takie dumbły, że jak przewali sie, możysz przewalić sie i przepaść tam* (Land). *A w wodzie nu też bywa dumbła, bywa, że tam twardo, a bywa że tam jeszcze taka, że tam nogi lazo, że tam taka dumbła jeszcze* (Św). (Taki muł w jeziorze?) *Dumbła* (Rudz). *Ledwie ja nogi z tego dumbła wyciągnął. Ryba wielka, ale czuć dumbłem* (WilJaszcz). – Wyraz poświadczony w zabytkach piśmiennictwa od 1671 r. (Rosienie) Jabl 295, też jako nazwa mokradła *Думъбль* od 1596 r. (Wiłkomierz) Jabl. 121, brak w ГСБМ; funkcjonuje w pogranicznych gwarach białoruskich: *д`умбла* СБГ, też w gwarach rosyjskich terenu Litwy СБ 54; lit. *dum̃blas*;

dyrsa, dirsa, dzirsa 'chwast rosnący w życie, bromux'. *W życie dużo dyrsy, ona rośni taka jak owies, mietlica taka, ot taka do owsa podobna* (Św). *Nu to dyrsa, ta sama żytnica, po polsku żytnica, a po prostemu dyrsa, to jeszcze po biełorusku dyrsa, nu ona ta tyko u jej ziarka nie ma, ona tyko łuseczka, ona nie ma ziarków, a że to już mówi: żytnica, chlebu pomocnica, że to jej źmielisz i razem do chleba* (A jak tu mówili?) *U n`as i dyrsa, i żytnica, jeden mówi dyrsa, drugi mówi żytnica* (Land). (A dyrsy nie było?) *Dyrsy było, a jak że, rosła tak jak miatliczka w życie* (Wid). *Dyrsa jest, jeśli jej dopuścisz, to na też kwitnie* (Mież). *Ja nie wiem od czego ta dyrsa była. To ona od ziemi zachodziła, ci od jakiej powietrzy* (Intur). Wyraz *dyrsa* odnotowała Grinaveckienė w okolicach Bujwidz (Grinaveckienė, 1991, 50). **dzirsa.** *Dzirsa czy dżyrsa, chyba coś takiego, co szkodziło dla zboża* (Wirsz); **dirsa**. *Dirsa to już bardzo drennie, szkodliwa. Nu ona kwitnie niby, żółte, wyśpiewajo takie ostre dziub*uczki, *to też bardzo szkodliwa na zboża* (Szawl). – W zabytkach poświadczony w postaci *dyrsa, dyrsovaty* (o życie) Jabl. 65; odnotowany w gwarach rosyjskich, ukraińskich, polskich (białostockie, sejneńskie) СБ 11; występuje też w gwarach białoruskich: *д`ырса, г`ірса* СБГ; lit. *dìrsė*;

krusznia 1. 'pryzma kamieni polnych'. *Nu taka kupa kamieni to tylko nazywali krusznia, nu pozwożone, do kuczy złożone i nazywali krusznia* (Św). *A to bywa krusznia kamieniow, to w kamieniach też tak samo zrobio gniazdy i siedzo (szeszki)* (Land). *Kiedyś majontek był, to zbierali kamieni i walili w kruszni te* (Podw); **chruśnia.** *Jak kamieni gdzie nałożona, to nazywali chruśnia* (Korw); **2.** 'w łaźni: piec obłożony kamieniami'. *Była krusznia i tam palili, palili w tej kruszni, była taka piec, ten piec był zrobiony*

z kamieni taki i nazywała sie to krusznia (Św); **kruśnia**. *A ta piec, na piec, co złożona z kamieni, jak polejo wodo, żyby duch ten, to kruśnia nazywała sia, na kruśnia wody chluśnisz* (Św). *Krusznia w łaźni liczy sie piec ta, krusznia, on jak przepali sie, to tam tylko kamuszki te rozpadajo sie* (Rudz) *W łaźni podłoga i kruśnia taka była zrobiona z kamieniow, a woda nieśli sie z chaty* (Intur). *Chruśnia była w łaźni, to na kamieni polewali* (Podb). *W łaźni chruśni takie z kamieni byli, takie piecy, nu i tam nacieplo, te kamieni nagrzejon sie silna i potym wody lejo na te kamieni, pary nachodzi nu i tak myli sie* (Orn). W okolicach Wysokiego Dworu: *Kruśnia* (Grinaveckienė 1977: 139), *kruśnia* (SGP). – Kurzowa podaje jako pożyczkę litewską w starobiałoruskim z XVI w. za Bułyką Kurz. 378; poświadczone też w ГСБМ w znaczeniu pierwszym; we współczesnych gwarach białoruskich (podobie jak w polskich) funkcjonuje w dwu znaczeniach: *кр`ушня, кр`усня* 'kupa kamieni w polu; piec w łaźni' СБГ; też gwarach sejneńskich СБ 46; na ukształtowanie się znaczenia wpłynęły dwa podobne ze względu na strukturę fonetyczną wyrazy litewskie: *krū́snė* 'kupa kamieni w polu' oraz *krósnis* 'piec obłożony kamieniami';

kudra, zdr. **kuderka** 'nieduża zarośnięta roślinnością sadzawka'. *To takie (miejsce), gdzie woda stoi, teraz już wodów nie ma. Ona może być i taka tyko woda, jak ta koła, ale tam błotnawa miejsca taka już, to krzaczek jaki rośnie, to co, to nazywali kuderki. Wiencej z białoruskiego już te nazwania pozostali sie* (Rudz); *Jak jedzisz od Wilna, jest na lewa renka tam taka koło błotka, jaziorka, kudra nazywała sie, kudra i bizulka nazywali jej* (StM); kudra, kuderka, **kudziarka** (SGP). – W zabytkach piśmiennictwa wyraz poświadczony od XVII w. w postaci *kudra, kuderka* z terenu Litwy Jabl 108, 313, 332; brus. odpowiednik *к`удзеркa* 'zarośla, lasek' (z dokumentacją z gub. wileńskiej, kowieńskiej i grodzieńskiej) podaje Насов; występuje w białoruskich gwarach pogranicznych СБГ; odnotowany również w języku ukraińskim СБ 37; lit. *kū́dra*;

lun 'bagno, trzęsawisko'. *W lesia taki lun był, to jezioro jest, to już tam i lun. Błota taka, kasza, ona kołyszy sie mocno. Żywioła ona do lunu tego popadnie, to nie wylezie* (Podb). *U nas była taka łonka, nazywali luny, ale nie powiedziać, że tam bardzo taka mokra. Jak który rok, to tam koniem jechać nie można była, ale trawa tam rosła* (Korw). *Luny byli, tylko luny byli koło rzek, tak jak idzisz, to lun ten chyla sie, można do jego wpaść. Koło rzeków byli te luny* (Land); **luń**. *Jak stanisz i kołyszy sia, to luń* (Korw). – Wyraz poświadczony w zabytkach piśmiennictwa z terenu Litwy od XVI w. Jabl 121; też w pogranicznych gwarach białoruskich: *люн, л`юна, л`юні, л`уні* СБГ oraz gwarach rosyjskich terenu Litwy СБ 32; lit. *liū́nas;*

rojst 'mokradło'. *Tam taki rojst był, to możesz noga wsunońć* (Podb). *To była taki rojst, potym trocha osuszyli, malaracja jak przeszła* (Mież). *Dalej w tamta strona rojsta, zbieramy tam żurawiny. Tam takie*

k`upawiny, tam jak stanisz, to można i zawalić sie (Podw). *Łonki, rojsta, była takich rojstow. Rojsty na polu byli, wrodzie jak sadzawka jaka* (Korw). *O jak naszy dom, tu od razu był rojst. Tu nijakich łonek nie było, tu jedne rojsty byli* (StM). *Teraz u nas to rojsty wykasawali jak maliarawacja* (Poł). *Rojsta najwiencej lesie bywa* (Kras). *U nas w rojście ich było pełno, tych kali* (Land). *Nu tak przeważnie na rojście mokro, nu jak bardzo sucha lata, nu to tam nic, ale jak mokra, to żurawiny to po wodzie, bez gumowych butow nijak* (Św). *Żurawiny rośli na rojstach* (Wirsz). *Nasza poli, rojsty, u nas bardzo mokre, olchi, bardzo takie rojst nazywali, bo inaczej w Polsce nazywajo, czy w ksionżkach, tundry, czy jak, a to u nas rojsty, po litewsku może* (Wid). *Tam widzi była jeziorka kiedyś, taka niewielka, a potym ona pomału, pomału i wysechła, przeszła do drugiej jeziorki, w Zapolcach jest jeziorka, jak ona zeszła, tam taka rojst była* (Zajez). **idź ty na rojsty** 'idź do diabła'. *To tak można śmiało w oczy mówić: a idź ty na rojsty, co ty tam wymyślił* (Św). *U n`as rojsty mokre takie, to i mówili: Idź, ty na rojsty* (Wid). Turska odnotowała formę **rojścik** *zdr.* (TurNiSzw 176). Grinaveckienė podaje z Bujwidz i Wysokiego Dworu: **rojsteczek** *zdr.* (Grinaveckienė, 1977, 143), **rojstowy** 'raistinis' (Grinaveckienė, 1991, 52). – Jablonskis poświadcza od XVI w. z terenu Litwy i Białorusi w postaci *roist, raist, reist, roisto, roistro, roistvo* Jabl 206, 323, 349, Kurz 422 za Bułyką podaje dokumentację z XV w. w języku białoruskim; w białoruskich gwarach pogranicznych wyraz poświadczony w postaci *poŭcm, poŭcma* СБГ, występuje też w gwarach rosyjskich terenu Litwy СБ 33; lit. *raĩstas;*

wikswa 'turzyca, carex'. *Nu taka wikswa też rośni. Nu i kosi sie, żywioły, krowy jedzo jej* (Św). (Land). *Wikswa kosili, suszyli na słoma do chlewa, na podściłka* (Mież). *Wikswa to rośni w błotach, dobra trawa. Krowy barzdzu jedli* (Intur); **wiksztwa.** *To taka trawa, w błocie rośnie, to drenna, niedobra, zakwita niektóra, ale taka ona niedobra trawa wiksztwa. A ta już dobra trawa, to nazywali kiedyś mur`ok, szaryniak, taka jeszcze gorsza* (Zajez). – W źródłach historycznych odnotowany przez Jablonskisa: *viksva, viksovaty* (o łące) Jabl 263, we współczesnych gwarach białoruskich *вікс(в)а* СБГ; występuje też w gwarach sejneńskich oraz gwarach rosyjskich z terenu Litwy СБ 28; lit. *viksvà*.

2.2.1.2. Nazwy zawodów, narzędzi i surowców

bitnik 'wspólnik w pszczelarstwie'. *On nie umiał, a ten bitnik on umiał, a nie miał za co kupić ich, to on jemu kupił dwie kłodki pszczołow jedna sobie, druga jemu, i on patrzał obydwie* (Land). *Po litewsku biczoli a po polsku bitniki* (Rudz). *Bitniki byli, to tego miodu necki nakrencali* (Dub). *Bitnik, który dokłada sie do tego gospodarza, tam i może oni razem troszka stawio te ule, ale to już bitnik nazywajo. Mówi już i bitnikow tam ma, złożyli sie tam które* (Wid); **bitnikowski** 'wspólnika w pszczelarstwie': *To bitnikowska*

pszczoły (StM); **bitnikować** ‘być wspólnikiem w pszczelarstwie’ (SGP). – W zabytkach piśmiennictwa poświadczony od XVII w. w znaczeniu ‘pszczelarz; wspólnik w pszczelarstwie’ tylko z terenu Litwy Jabl 5, 303, 329; brak w ГСБМ, СБГ; notowany w gwarach polskich (augustowskie) СБ 27; lit. *bìtininkas*;

skierdź ‘główny pastuch’. *Skierdź* (Św). (Land). *Krowy trzymali i skierdzia najmowali, któren nie ma ziemi, czy nie ma czym pracować, był skierdziam, nu to godzi sie wiela tam płacić jemu, zbożam płacili. Nu jak kolejka u kogo dwie krowy, dwa dni jego karmi tego szkierdzia* (Korw). *Skierdź zatrombi w ta tromba, już wszystkie na past`u baby i wypendzami krowy* (StM). *Skierdź to pastuch tak nazywał sie, to po rusku liczy sie* (Kras); **skierdziała** ‘negat. o pastuchu’. (TurNiSzw 156); **skierdziowy**. (Wysoki Dwór, Grinaveckienė, 1977, 143). – W zabytkach pisanych po starobiałorusku w formie *kerd, kerdz* w tym znaczeniu od XVII w. tylko z terenu Litwy Jabl 323, 358, w dobie późniejszej (XVI w.) funkcjonuje w znaczeniu ‘rzeźnik’ Jabl 212; poświadczony w gwarach sejneńskich oraz gwarach rosyjskich z terenu Litwy СБ 33; też w pogranicznych gwarach białoruskich *ск`ердзь, ск`еруь* СБГ; lit. *keřdžius*, *skeřdžius* ‘główny pastuch’; też *skeřdžius* ‘rzeźnik’;

sklut ‘topór z szerokim ostrzem’. *Skluty takie to oni wiencej szczepać drzewa. Tam bywa i gruba bierwiona tak o piło zapiłujo i tym sklutam obbiwali, taka gruba trzaska. A potym siekiero poprawywali* (Korw). *Sklut* (Wysoki Dwór, Grinaveckienė, 1977, 143). – Formy *skliut, sklut, škliut* poświadczone w zabytkach piśmiennictwa z terenu Liwy pisanych po białorusku od XVI w. i po polsku od XVII Jabl 298; wyraz poświadczony w gwarach rosyjskich, ukraińskich СБ 23; też w pogranicznych gwarach białoruskich: *склюд, склют* СБГ; lit. *skliùtas*;

szlina ‘rodzaj gliny, stosowanej do wyrobu garnków’. *Garki mieli, chto nie móg kupić, to takie z szliny zlepione, nie glina, a taka w jeziorach, błota taka siwa, to bardzo oni dobre byli te garki* (Mież); **szlin.** Wyraz *szlin* odnotowała Grinaveckienė w okolicach Wysokiego Dworu (Grinaveckienė, 1977, 144). – W zabytkach pisanych po białorusku z terenu Litwy występuje tylko jedno poświadczenie wyrazu *šlina* z XVI w. Jabl 233; w gwarach białoruskich funkcjonuje *шлін* СБГ; lit. *šlýnas*.

2.2.1.3. Nazwy mięs (wędlin) lub chleba

W zabytkach poświadczone zostały nazwy tych pokarmów, które pełniły niegdyś funckję środków płatniczych, były częścią podatku lub wynagrodzenia za pracę:

kumpiak ‘szynka’. *Nu przyszli gości, trzeba pokroić kumpiaka* (Św). *Szynki i kumpiaki mówio* (Korw). *Kumpiaki solili, poweńdzisz i wisi do jesieni* (Mość). *Parsiuka jak zakolo, to i kińdziuki mielim i kumpiaki*

(Kiern). *Monż to zawsze jak jest ten k`umpiak, to weńdzili, solili* (Podw). *Kumpiaki to my sami swoje solim* (Poł). *Szynki, tak, zostawiali całymi kumpiakami* (Land). *Kumpiak* (Wysoki Dwór, Grinaveckienė, 1977, 139); **kumpiaczek**. *A już kumpiaczek to kości wybierali, potym solili jego* (Land); **kump**. *Kumpi te robili, teraz to robio te winiotini, a kiedyś prosto tak kumpi. Łaźni byli, nu i wendzo tam* (Intur). *Takie swirny byli, te kumpi powieszo, takie soczyste. W świrnie najwiencej trzymalim* (Olan)[5]. – W zabytkach piśmiennictwa wyraz notowany od XVI w. w formie *kump, kąp, komp, kunp* z terenu Litwy i Białorusi Jabl 109, 212, 275, 313; Kurzowa notuje w zabytkach polskich od XVII w. Kurz 380; poświadczony też ГСБМ z dużą ilością wariantów morfonologicznych; funkcjonuje we współczenych gwarach białoruskich *кумп`як, кумпяч`ок* СБГ; lit. *kum̃pis*;

ragojsza 1. 'chleb z dodatkiem gryczanej mąki'. *Na Wszystkie Świenty ragojszy pieko, zaduszny dzień, to wszystkie na mogiły ido świczki stawio, chto idzi, to niesi tego ragojszy. Nasza mama to nie piekła. Ragojszy żytnia monka, potym gryczana monka sypie, ciemny i nazywajo sie ragojszy* (Korw). *Ragojszy z gryczanej monki piekli, tak jak chleb zaroszczyniajo i potem takie bochenki piekli z gryczanej monki* (StM). *Ragojszy piekli z gryczanej monki* (Poł). *Piekli taka ragojsza, robili taka słodycha parzona żytnia monka, a potem do dzieży takaj chlebnaj i dobawiali, miesili gryczano monka zamieszali, ona była z dwóch zbożów* (Rudz); **2.** 'chleb z żytniej mąki': *Ragojsza to pszenna monka i w żarnach mleta. Ragojsza nazywalim* (chleb), *że ona taka gruba monka* (Olan). *Ragojszy piekli, we młynie mleli, a jeżeli nie, to w żarnach mleli na ragojszy* (Dub); **rogojsz.** (SGP). – W zabytkach poświadczony od XVII w. tylko z terenu Litwy w formie *rogoiš* Jabl 297, 353; we współczesnych gwarach białoruskich *раг`ойш, раг`ойж* СБГ; lit. *ragaĩšis* 'chleb żytni lub pszenny'.

skiłańdź 'specjalnie przygotowana wieprzowina w kiszce z żołądka wieprza'. *Skiłandzi na żniwo trzymali, tedy już jedli* (Niem); **skiłandzia.** (Wysoki Dwór, Grinaveckienė, 1977, 143). – W zabytkach pisanych po starobiałorusku od 1506 r. i pisanych po polsku od 1615 r. z różnych terenów Litwy w formach *skilond, skiląd z, skiliond, skilondja, skilondz, škiląd z* Jabl 212; brus. *скіл`ундзі* z terenu Litwy (Ignalino) СБГ; też w różnych zespołach gwarowych na Białorusi oraz w polskich gwarach rdzennych СБ 35; lit. *skilándis*.

2.2.1.4. Nazwy pojazdów i narzędzi gospodarskich

rezginie lmn. 'dwa połąki połączone rzadką siatką ze sznura do noszenia siana i słomy'. *A latam w razginiach, pierw nosili tak i teraz tak nosza, do ich nałoża, stodoła nie blisko, siana czy słoma, podściłka,*

[5] Dokumentacja tego wyrazu we wszystkich zespołach gwarowych na Litwie została podana wyżej.

mnie w ich lepiej, trzy pary mam razgini, jeszcze dawniejszych tych, bogata (Św). *Razgini to bierzysz łenk, najwiencej leszczynowy i wyplatali* (Korw). *To razgini jeden niesi, u nas i teraz jest te rezgini* (Poł). *Razgini wyplatali sznurkami i niesisz tymi razginiami. Jeszcze my byli tu zrobiwszy, ale porwali sie i wyrzucili* (Olan); **rezginie**. *Jak nakosisz, nu to jak przez taka błota żesz nie weźmisz nieść, bo bardzoż cienżko, nu to na takie zrobisz jak rezgini, założy sie i końmi, i koniam wyciongujisz na brzeg* (Land). *Rezgini* (Wysoki Dwór, Grinaveckienė, 1977, 143). *Rezgini* (Bujw, Grinaveckienė 1991, 52); **reźginie**. *Reźgini takie byli, łuczek taki z jednej strony i z drugiej strony, i szniury takie, i tedy nosili siano* (Podw). *Reźgini* (TurNiSzw 155); **rozginie.** (SGP) – W zabytkach piśmiennictwa od 1779 poświadczony wyraz *rezgini* Jabl 194, też w słowniku Nosowicza *р`езвины* Насов; wyraz odnotowany w językach rosyjskim, ukraińskim, białoruskim i polskim; we współczesnych gwarach białoruskich *р`эзгіны* СБГ; lit. *rezgìnės;*

szłaje, szłajki 'robocze sanie, służące też do przewozu drewna w zimie'. *Szłaji to drzewa wozili* (Poł). *Szłaje* (SGP); **szłaji** (TurNiSzw 157); **szłajki.** *Dzewniane takie i płozy, a tedy żelazem podkute i boki, ładne te szłajki wyrobione na zima* (Mość). *Szłajki* (SGP); **szłajka** 'sanie do przewożenia ludzi': *Jak u n`as o była taka szyrokowata, i teraz ona jest w dole, tak trzech siondo z tyłu jak ta siedzenia już o zrobiona tam, jaka tam siedzenia, sienik taki wielki uszyty i napchany pełny siana czy tam czego i taka była siedzenia i czasem ławeczka jeszcze na przedzie jest, bywa zrobiona, a nie, to tam też jaki worek kładno, jak sani nie małe, to tam i pieńciu-sześciu siondzisz i swobodnie do tej szłajki* (Św). – W zabytkach pisanych po polsku występuje od poł. XVIII w. w formach *šlaje, šlajki* Jabl 233, 325; brak w ГСБМ; w gwarach brus: *шл`ai, шл`айки, шл`анки* СБ 35**;** lit. *šlãjos*.

2.2.1.5. Nazwy zabudowań i ich części

świren 'spichlerz'. *Nu w świrnie zboże leży, monka* (Św). *To jak dużo kto miał ziemi, to u ich świrny wielkie byli* (Land). *W świrnie zasieki byli, do zasieków wszystko sypali, żyto osóbnie, jenczmień, owies* osóbnie (Korw). *Takie swirny byli, te kumpi powieszo, takie soczyste. W świrnie najwiencej trzymalim* (Olan). *U mojego menża to byli dwa świrny* (Wid); **świron**. *Silniejsze gospodarzy takie byli, to świron taki był, zasieki i zboża sypali* (Bars). *Świron* (TurNiSzw 176); **świran**. (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 52); **świreń, świrna.** (SGP) **świronek** zdr. *Gdzie jakie świronki byli, to pozabierali* (Poł). *Świrny byli, o teraz tu naszy jest świronak, to tu malutki, a kiedyści był wielki świron* (Huta). *Świronek* (SGP)[6]. – W zabytkach pisanych po starobiałorusku i polsku poświadczony od XVI w. z terenu Litwy i Białorusi w

[6] Dokumentację tego wyrazu we wszystkich zespołach gwarowych zob. wyżej.

formach *sviren sveren, svieren, sviron, svirzen, švieren, šviernia, švirenec, svirenok* (też duża ilość wyrazów pochodnych) Jabl 370-371; jako pożyczkę XVII-wieczną notuje Kurz 439; białoruskie formy *св`иронъ*, *свир`онок* poświadcza Насов, występują też w białoruskich gwarach pogranicznych: *св`іран, свір`онак* СБГ; lit. *svir̃nas*;

torp, torf ‘sąsiek w stodole do składania zboża lub siana’. *W stronicy mogli być po jednej stronie i dwa torpy, w tym torpie siana złożona, w drugim torpie słoma złożona* (Św); *Tata poleciał z torpa, ale nie zabił sia* (Kiern). *Trzebyła deptać torpy te, nogami trzebyła deptać (siano)* (Bars). *Zboże do torpu kładli* (Podw). *Torp* (Bujw, Dwil 123). *Torp* (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 53)**; torpa**. *Torpa* (WilJaszcz). (SGP); **torf.** *Torfy byli, w tych torfach tok, próżny taki plac. Na tym toku młócili wtedy* (Huta); **2.** ‘ilość siana lub słomy mieszcząca się w sąsieku’: *Torp to jest nałożona zboża* (Zajez). - W zabytkach poświadczony od XVI w. Jabl. 238-240, 325; też w gwarach rosyjskich i białoruskich *морп* СБГ - lit. *tárpas*.

2.2.1.6. Nazwy dotyczące człowieka

W zabytkach historycznych zostały odnotowane tylko pojedyncze wyrazy, dotyczące wyglądu człowieka, a raczej jego ułomności. W naszym materiale takim przykładem jest wyraz *kliszawy*, który dzisiaj funkcjonuje w gwarach ze zmianą znaczenia:

kliszawy ‘koślawy’. *Kliszawy to nogi tak nosi, nu tak stopy stawi tak od siebie, tak nu na zewnontrz tak te stopy jakość, nu palcy tak, nogi to jak kliszawy, to nogi mogo być proste, tylko że kliszawy ich tak stawi, stawi tak na ukos te nogi* (Św). *Kliszawy to takie krzywe nogi, z angielki nieraz majo ludzi, na angielka dzieci jak chorujo, z niedopatrzenia* (Wid). *Kliszawy* (Szawl). *Kliszawy to jak nogi zarzuca jak idzie* (Kras) *A kliszawy, to który chodzi kliszawie, już on człowiek i idzi ten kliszawie, on ma prosta noga, u jego nie ma pod nogo o tak o bywa* (Land). *Kliszawy* (Bujw, Dwil 117). *Kliszawy* (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 51). *Kliszawy to nogi tak nosi, nu tak stopy stawi tak od siebie, tak nu na zewnontrz tak te stopy jakość, nu palcy tak, nogi to jak kliszawy, to nogi mogo być proste, tylko że kliszawy ich tak stawi, stawi tak na ukos te nogi* (Św). *Kliszawy to takie krzywe nogi, z angielki nieraz majo ludzi, na angielka dzieci jak chorujo, z niedopatrzenia* (Wid). *Kliszawy* (Szawl). *Kliszawy to jak nogi zarzuca jak idzie* (Kras). *A kliszawy, to który chodzi kliszawie, już on człowiek i idzi ten kliszawie, on ma prosta noga, u jego nie ma pod nogo o tak o bywa* (Land). *Kliszawy* (Bujw, Dwil 117). *Kliszawy* (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 51). - W zabytkach piśmienictwa poświadczony od II poł. XVI w. w znaczeniu ‘kaleki, okaleczony; utykający’ Kurz 371;

wyraz poświadczony też w gwarach ukraińskich i gwarach polskich okolic Sejn; w gwarach brus. *клышавы, клышав`аты, клішавы, клішав`аты* ‘koślawy’ СБГ; lit. *klìšas*.

2.2.2. Druga warstwa lituanizmów

Wśród wytypowanych zapożyczeń z języka litewskiego najbardziej liczną grupę stanowią wyrazy, których nie poświadczają zabytki piśmiennictwa, ani słowniki historyczne i w związku z tym trudno jest ustalić dokładnie czas ich zapożyczenia do języków słowiańskich (w tym też do polszczyzny). Niektóre z tych leksemów mają szerszy zasięg występowania, funkcjonują one nie tylko w pogranicznych gwarach białoruskich, lecz też w gwarach polskich rdzennych, przylegających bezpośrednio do obszaru litewskojęzycznego. Przy ustaleniu chronologii tej dość licznej, dotychczas słabo udokumentowanej leksyki pochodzenia litewskiego, pomocne byłyby dane geografii lingwistycznej. Aktualnie należy przypuszczać, że większość tych zapożyczeń przedostała się do gwar polskich w wieku XIX i I poł. wieku XX. Odnaleziono bowiem ich odpowiedniki białoruskie we współczesnym słowniku gwarowym, zawierającym słownictwo północno-zachodnich gwar białoruskich. Dane zgromadzone w charakterystykach leksykograficznych pozwalają sądzić, że większość z tych wyrazów nie ma szerszego udokumentowania w języku kresów północno-wschodnich. Mogą więc to być pożyczki pośrednie, które się przedostały do gwar polskich poprzez medium białoruskie, lub nieliczne zapożyczenia bezpośrednie, mające odmienną strukturę morfonologiczną od odpowiednich zapożyczeń białoruskich.

Wyrazy te dotyczą nieco innych sfer życia i działalności ludności wiejskiej badanych terenów. Wyróżniają one:

2.2.2.1. Wygląd człowieka, jego zachowanie i charakterystyczne czynności

W leksemach tych następuje zmiana barwy stylistyczno-uczuciowej wyrazu. Wyrazy neutralne w języku-źródle uzyskują inne nacechowanie, np. negatywne bądź żartobliwe:

bałatać się, baładać się ‘dyndać, chwiać się’. *Tak zaczepio i pociongneli po wyśpie, tyko głowa bałada sie* (Land). *Baładać sia, zabładać sie* (Wysoki Dwór, Grinaveckienė, 1977, 137). Karłowicz notuje: *baładać się* ‘tabaluoti, tintaluoti’ (SGP). – Wyraz odnotowany w gwarach polskich pod Sejnami; *bałdać, bałdać śe* ‘stukać, dobijać się; robić hałas potrącając meble lub przedmioty; ruszać się, wycierać się (o przedmiotach), też *bałdyga* ‘wielki, niezgrabny człowiek’ СБ 75; lit. *baldóti, baladóti* ‘stukać’.

bałbotać 1. ‘mówić dużo, nie do rzeczy’. *Nu to on tylko sam mówi i mówi, czy tam prawda, czy nie prawda, ale on sam mówi, nu to już na takiego mówio, że bałbat`un, przyjdzi i bałboczy, nu bo on bałboczy i bałboczy, jedno nie konczył, drugo zaczyna* (Św); **2.** ‘mówić prędko, niezrozumiale’. *Bałbotać, nu to znaczy bałboczy, że zrozumieć nie można, co on mówi* (Wirsz); 3. ‘o indyku: wydawać głos’. *Indyki takim głosem bołboczo* (Land); **bałbat`un** ‘gaduła’: *Nu bałbat`un to ten, co dużo mówi* (Św). – Wyraz został odnotowany w gwarach polskich pod Sejnami i w Białostockiem СБ 74; też derywat *bałbot`un* ‘gaduła, plotkarz’ notował Jaszczanin SGPL; brus. gwar. *балбат`аць* СБГ; lit. *balbatúoti*;

kropsztać się ‘grzebać się, dłubać się’. *Monż tu kropszczy sie i kropszczy sie przy tej altance* (Jan); **krapsztać** ‘dłubać w nosie ’ (Otrębski, 1931, 82); **krapszta** *negat.* ‘powolny w pracy’: *Krapszta ty, nadojadło już czekać, kiedy ty już zrobisz* (Orn). – Wyraz występuje w pogranicznych gwarach białoruskich: *кр`опшмацца* СБГ; lit. *krapštýti(s);*

kuciniać ‘łaskotać’, **pokuciniać:** *Aj źbierali sie też tam, jak młode, to jak widzo, że chto boji sie tych łaskotkow, kuciniać, to jak pokucinia, czy tam pod pachy, czy podeszwy i to nazywali, że kucinia* (Św); **zakuciniać:** *Bywa chto bardzo boji sie, a tak z wielkich żartow czuć nie zakuciniajo, czuć aż nieżywy robi sie* (Św). – Wyraz poświadczony w gwarach brus. *куцін`яць* СБГ; lit. *kuténti, kutinéti*;

kurstać ‘poganiać, zmuszać do czegoś’. *Kurstać tak jego podjudzać, popędzać* (Mejsz). *Kurstać* (SGP). – Wyraz poświadczony w polskich gwarach pogranicznych z Litwą СБ 47, też w brus.: *курстать* СБГ; lit. *kùrstyti*;

łępaty *negat.* ‘mający duże usta’. *Łempaty* (Zajez). *Łempaty człowiek* (Kras). (TurNiSzw 147); **łampaty** (Szawl); **łupaty**. *Łupaty mówio, że to już duże ma usta takie* (Land). *Łupaty* (TurNiSzw 147); **łupy** ‘duże usta’: *Łupy* (Wysoki Dwór, Grinaveckienė, 1977, 139; Bujw, Grinaveckienė, 1991, 51); **łupacz** ‘człowiek o dużych ustach’ (TurNiSzw 147); **łupa** ‘przezwisko osoby mającej duże usta’ (Jugr). – Wyraz *łupa* został odnotowany w gwarach polskich pogranicznych z Litwą СБ 31, też w brus. *лун`аты* СБГ; lit. *lū́pa* ‘warga’, *lūpótas* ‘mający duże usta’;

sznirpać ‘pochlipywać’. *Jak zaczyna płakać tak ot, może to beńdzie sznirpać. Nie, on nie płaczy, tylko sznirpi* (Zajez). *A bywa i popłakać ... popłaczy też sznirpi, czego sznirpisz, na dzieci mówio: czego sznirpisz, przest`ań sznirpieć* (Św). *Czego tam sznirpisz?* (Land). *Sznirpać* (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 53); **sznirpotać** (TurNiSzw 157). – W okresie międzywojennym poświadczone przez Turską *sznirpotać* ‘pociągać nosem’ TurNiSzw 157; słowniczek Jaszczanina podaje wyraz *sznirpy* ‘*pogardliwie*: nozdrza’ SGPL; brus. gwar. *шнірпшлі* ‘nozdrza’; lit. *šnir̃pti,* gwar. *šnirpóti* ‘smarkać’*; šn̓irpšlės* ‘nozdrza’.

2.2.2.2. Potrawy przygotowywane na co dzień

brzyzgły ‘skisły (o mleku)’. *Jeszczo do kwaśnieńcia jeszcze nazywała sie brzyzła, brzyzła mleka, to trocha jak skwaśnieji, ni to słodka, ni to kwasna. Nie nadaji sie, zbrzyzła mleka, prawda, że to ona ni tawo ni tamu ni nada* (Św); **brzyzgły**. *Brzyzgłe mleko* (Rudz); **obrzyzły.** *Obrzyzłe mleko* (Podb); **obrzygły**. *Obrzygła mleka to troszeczka jak ona tylko zacznie kwaśnieć* (Korw); **obryzszy.** *Taka obryzszy, taka niasmaczna jeszcze mleka* (Olan); **bryzły**. *Bryzłe mleko, to nigdzie nie jidzie takie, póki nie skwaśnieji* (Podw); **brzyznąć** ‘skisnąć (o mleku)’. *Jak ciepło, to mleka bardzo prendko brzyźni* (Św); **zbrzyznąć**. *Zimo to para dni trzeba czekać, żyby ona* (mleko) *zbrzyzła* (Św). – Wyraz występuje w gwarach brus. *бр`ызлы, абр`ызлы, абр`ызглы* СБГ; lit. *brìnkti, brizgùs, apibrìzgęs*.

burlożka, **burloha 1.** ‘nieapetyczna zupa’. *Mówili: a jaka tu dzisiaj zupa, tam buraczki czy kapusta, burložka jakaść zgotowali* (Šv). *Burloha, jak niesmacznie, to nazywajo: o, burložka jakaści zrobiła* (Land). *Burloha na zupa nazywali, to taka jakaś nieudana zupa, za gensta może była, może jakaś niesmaczna, nu słowem nieudana jakaś zupa, nieudanie zgotowali, to mówili, nagotowali burlohi* (Wirsz); **burlunga**. *Tam jeden chłopak przychodzi starszy do mamy, mama, nie piecz żadnych tu blinow, bo ja cały dzień suchim jedzeniem, choć jakiej burlungi zgot`uj zamiast zupy* (Wid); **burluha**. *Ta zacirka bez niczego, pogotuje sie, wtenczas burluha i wydzie* (Rudz). *Czyż to kwasna mleka? Toż to burluha. Prędz`ej top jakaści burluha, a nie zupa* (WilJaszcz); **burluga 2.** ‘kasza’. (Wysoki Dwór, Grinaveckienė, 1977, 137) – Wyraz używany w gwarach białoruskich: *бурлага, бурлёга, бурлёнга* СБГ, por. СБ 139; lit. *burliūgà, burliuñgė*.

2.2.2.3. Nazwy roślin, drzew i ich części

atożeła ‘łodyga’. *I trawa, i tam i śliwki obeszedszy takie atożeły, i od jabłeni, i bylica ta trawa, i łapuchi, a tam szto choczysz* (Św); **atożyna.** *Atożyny puska drzewo* (Podw). – Wyraz poświadczony w gwarach brus. *ам`ожыла* СБГ; lit. *atžalà*, gwar. lit. *àtožala, atãžala*.

brunduk ‘ziarnko orzecha’. *Brunduki te ciongali, te orzechi, wiewiórki do gniazdków swoich duplów* (Rudz). – Wyraz poświadczony tylko w brus. *брундук, брундуль* СБГ; lit. *brándulas*;

jurgina, jurginia, jurginja ‘dalia’. *U mnie jurginy wykasowali sie, drugie to majo* (Intur); **jorginia. (**Jakie kwiaty zwykle sadzało się koło domu?) *Nu różne, i jorgini, aj różne, różne kolory, chyba różne kolory, i czerwone, i różowe, i białe, i takie nu rosołkowe, i żółte, i czarne nawet, różne kolory* (Św). –

Wyraz poświadczony w białostockiem i gwarach rosyjskich terenu Litwy СБ 35, też w brus. *юргіня, вяргіня* СБГ; lit. *jurgìnas*;

łębiaki, zdr. **łębiaczki** lmn.'nać'. *Nie ma kartofli, jedne łembiaki zrośli* (Wirsz). *W runklach łambiaki i w buraczkach łambiaczki nazywajo sie* (Poł). *A tak póki jeszcze ot łami sie to łembiaki, póki oni jeszcze rosno* (buraki), *to łembiaki, nu karmio świni ludzi, świniam, królikam, kuram, wszystkim dajo* (Land). - Wyraz poświadczony tylko w brus. *ламб`ы* СБГ; lit. *lam̃bas*;

okot 'ości w kłosie jęczmienia'. *Okot, te takie drobniańkie, wie, takie jak wońsiki. To już oni bardzo czepkie, od jenczmieniu. I nałazi, to nazywa sie okot* (Wid); **akoty, koty.** (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 50). - Wyraz poświadczony w brus. *акат`ы* СБГ; lit. *akúotas*;

stabar 'badyl'. *Gotowali te stabary, kiedy nie trzeba liściaw i być, tych nałamion sie i gotujo, maliniak ten* (Intur). - Wyraz poświadczony tylko w brus. *стабар`ок* СБГ; lit. *stãbaras*;

żagar 'patyk'. *To suche żagary, które już wysechli gałenzi, to nu to takie suche żagary palić w piecu, kiedyść palili w piecu wszystkie żagary* (Św). *To luchty wyczyścić wsuwam żagar i sadza wybieram* (Intur). *Tylko ścianka jest, ale żagarow nie nosza, tylko drzewa* (Land). *Tutej byli takie brody, to naścielo takich żagarów, żeby przejść, tu w tym o rojście* (StM). *Żagar* (SGP). - Wyraz poświadczony w gwarach polskich SGP oraz w brus. *жаг`ар`ы* СБГ; lit. *žãgaras*;

żylwuci lmn. 'witki łozowe'. *Koszyczki pletli żylwuci, te łozy, z żyłwuciów, to i teraz ploto koszy z takich* (StM); **żyłbucik**i (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 53); **żyłgucie** (SGP). – Wyraz występuje w gwarach z okolic Sejn СБ 110 oraz gwarach białoruskich *жылбўць, жылгўць* СБГ; lie. *žil̃gas*.

2.2.2.4. Rolnictwo i hodowlę zwierząt domowych

gil 'bąk, giez'. *Gospodarzom to najwiencej* (dokuczają) *te muchy, komary, a zwierzentam to gili, ślepaki i komary też, i meszki, to chyba gili najwiencej konsajo* (Św). *Gili* (Wirsz). *Gili siadali* (na krowy), *takie wielkie jak bambawozy* (Podw). *Te gili, te muchi takie duże napadali na krowy* (Korw). *Gil* (Wysoki Dwór, Grinaveckienė 1977: 137). *Byli szerszni, oni podobne na te gili* (Rud). *Gili konsajo, jeśli ukoński człowieka, to puchnie. Teraz już nie ma, wykasowali sie te gili* (Kar). *To jeszcze on większy ten gil jak bonk. Bonki też duże, teraz to ja nie widza tych bonków, a kiedyś jak był rojst, las, to tam tego brudu było dużo* (Land). *Gil* (Bujw, Grinaveckienė 1991: 51); **gilować, zagilować** 'o bydle: biegać po pastwisku': *Krowa giluje, ogon do góry i biega po polu* (Wirsz). *Tak, jak goronco i gili konsajo, to krowa zagilowała i zerwi sie, i przyleci, ogon do góry i giluji, mówio Kkrowy gilujo, nu przeważnie gilujo krowy na deszcz, o już jak krowy gilujo, to mówio: jutro deszcz bendzi* (Św). *Gilujo wo jak bonki konsajo, czy tam muchi, już ja i*

zapomniałam (Wid). *Kiedyś gilowali krowy, teraz i goronco i tak nie gilujo* (Korw). *Krowa giluje* (Podb). *Gilować* (Wysoki Dwór, Grinaveckienė, 1977, 138). *Gilujo jak gili ich* (krowy), *już jak gili* (Land). *Jak lato, to już chwosty zadarli i poparli sie, gilujo krowy* (Rudz). *Te bonki jak ukonszo, to wtedy krowy gilujo, leco* (StM). *Gilować* (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 51). – Wyraz występuje też w białostockiem oraz gwarach rosyjskich terenu Litwy СБ 29, 44; też w brus. *гіль, гіляв`ауь* СБГ; lit. *gylỹs, giliúoti*.

grambul ‘chrząszcz’. *Po drzewach oni łażo, takie rude, żółte, grambuli* (Korw); **grumbal.** *Grumbali to gryczaniki bywajo, gryka siać trzeba, to takie żółtowate żuczki, grumbali to mogo nazywać każdego żuka prawie* (Rudz). – Wyraz poświadczony tylko w brus. *грамб`уль* СБГ; lit. *grambuolỹs*;

gułda ‘miejsce ze słomy robione przez świnię przed proszeniem się’. *To taka jak gniazdo sobie robi świnia, gułda, uścieła słomy* (Land). – Wyraz poświadczony w brus. *г`улта* СБГ; lit. *gùlta, gùltas*.

margajka ‘krowa pstra’. *Jak komu nadejdzie, tak ten nazywa (krowę). I jodajka, i margajka i czarniucha, i dwiłajka. To nie dla koloru nazywali* (Podb). *Margajka strakata tam nazywali, to margajka, to jaka ryża* (Intur); **margojka.** *Margojka, to gwiazdka, łaciatka* (Olan). *Margojka albo dwiłojka to już wiencej ciemna krowa* (Kiern); **margocha**. *Krowa bywa to i czarnulka nazywajo, i krasulka, i margocha* (Land). *Margocha* krowa*, to ja pamientam nazywali* (Kras). *Krowy nazywali łysocha, margocha, jak łatki takie* (StM). *Margocha, to czarnucha, różnie nazywali krowy* (Land); **margula.** *I krasula i margula, czarnulka* (StM); **marga**. (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 51); **margiuk** ‘nazwa pstrego psa, cielaka, prosiaka’. (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 51). – Poświadczone w postaci *margojka*, *margiala, margiałka* z terenu Wileńszczyzny СБ 80, w brus. tylko forma *марг`ель* ‘pstry byk’ СБГ; lit. *margà* ‘pstra’;

pejsować ‘oczyszczać z plew zboże’. *To pejsujo jenczmień, on ma ościuki i po zbożu bijo, obiwajo te ościuki, a potem wieli* (Rudz); **pojsować, wypojsować** *dk.* (SGP); **pejsać** (Wysoki Dwór, Grinaveckienė, 1977, 142); **pojsać**. (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 52); **pejsany** ‘oczyszczony’. (Wysoki Dwór, Grinaveckienė, 1977, 142). – Wyraz poświadczony w gwarach polskich rdzennych СБ 48; też w brus. *н`оўсауь, н`оўсаваць, н`эўсауь* СБГ; lit. *páisyti*;

żaginie lmn. ‘zrobione z żerdzi urządzenie do suszenia siana lub innych pasz’. (Na czym łubin suszyli kiedyś?) *A to byli żagini, jak mokre lato, to i siano suszyli na tym* (Korw). *Kartoflanik to na płoty, na żagini takie stawili, a żyta to stawili w snopki* (Jan). *Kiedyś kartoflanik na żagini nakładali, suszyli krowam* (Szawl). *Żagini z polankow zbiwali, jeżeli nie można było wysuszyć (siana), to położo na te żagini. Kaniuszyna to już na żaginiach suszyłaś* (Poł). *Żagini* (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 53). – Wyraz poświadczony w gwarach rosyjskich i brus. *жаг`іні* СБГ; lit. *žaginys* ‘odziomek drewna z nieobciętymi sękami; żerdź w płocie; słup do wieszania garnków; urządzenie do suszenia zbóż lub siana’, por. też inne znaczenia w LKŽ.

2.2.2.5. Tradycyjne zwyczaje wiejskie

skwierstula lmn. ‘świeże mięso dawane po zabiciu wieprza sąsiadom lub znajomym’. *Jak zakole sie prosiaka, nazywa sie skwierstula, mówi sie, zaprasza sie kogokolwiek, nu to przychodźcie dziś do mnie na skwierstula. Kiedyści mego męża teść zapraszał do córki, przychodź, mówi na skwierstula, wtedy i wtedy beńdzim kłuli* (Zajez). *Kiedy zakolo, nu to skwierstula, czy komu dajo, to już jego to podsmażo, dajo jak już skwierstula* (Land); **skwarstula.** *Człowiek, który pomagał gospodarzu zabijać ta świnia, no to już kolacja ta zrobił, to już samo sobo, ale nazywali jeszcze skwarstuli dostał. Skwarstula to znaczy kawałek miensa jemu dali, świżynki tej* (Wirsz); **skierstuli** *lmn. Nu taki poczenstunek to nazywajon sie skierstuli, to trzeba posłać tam skierstuli dla siostry czy dla sonsiadki* (Św). *Skierstuli* (Bujw Dvil 121). *Skierstuli* (Land); **skwierstula.** *Przychodzo na skwierstula, nu to ten jusznik gotujo z tej krwi taka zupa, to tam smażo, czenstujo już tym miensem* (StM); **skierstuwi** *lmn. Skierstuwi zanioso (sąsiadom), kawałeczek miensa* (Rudz). *Skierstuwi* (Wysoki Dwór, Grinaveckienė, 1977, 143); **skwierstuny** *lmn*. (Bujw, Dwil 121); **skwiarsty, skwirstuli** dgs (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 52); **świarstuny** *lmn*. My tut u sonsiada na świarstunach byli (Podw). – Wyraz poświadczony w gwarach brus. *скарст`уля, сквярст`уля* СБГ; lit. *skerstùvės*;

ważyniać się ‘zjeżdżać z górki na Zapusty’. *Ważyniać sie trzeba na Zapusty, to beńdzi len duży wyrośni. Mówi, len trzeba przeciongnońć* (Mież). ***N****u takie sani byli, to jak nasiońdziem i pieńciu, i sześciu i na tych saniach z góry, to na Zapusty ważyniali sie* (Land). *Ważyniać sia* (Bujw, Grinaveckienė, 1991, 53). - Wyraz poświadczony w gwarach brus. *важан`яцца* z terenu Litwy СБГ; lit. *važinėtis*;

wircinka ‘nanizane na sznur obwarzanki, sprzedawane na jarmarku na Kaziuka ’. *Nu i przynosi takie obarzanki, nanizana moża na waga, na ta wiercina, to musi wiercinka nazywała sie, ten sznurek taki* (Wid). *Wiercina. To przeważnie obarzanki mówio. O, jak kiedy jeździli na Kaziuka, toż było tego, oj, mówi, kupiła wiercina, a moja wujenka pojechała do Wilna, kupiła wiercina tych obarzanków, a było na Kazimierza wielkie błoto, rozerwał sie ten sznurek i ta wiercina obarzanków poleciała do błota* (Zajez). *Kupiłam wiercina obarzanek* (Bez). *Byli wienksze obarzanki, to wienksza wircinka ta* (StM). - Wyraz poświadczony w brus. *в`ірціна* СБГ; lit. *vìrtinė* ‘coś nanizane na sznurku’.

2.2.3. Trzecia warstwa lituanizmów

Wyrazy tworzące tę grupę cechuje wąski zasięg występowania – są one poświadczone tylko na terenie Litwy. Nie notują tych wyrazów słowniki języka białoruskiego, można więc je zinterpretować

jako pożyczki bezpośrednie w gwarach polskich tego terenu. Na podstawie dokumentacji w spisach leksyki gwarowej z terenu Litwy oraz wspomnień informatorów należy uznać, że okres ich zapożyczenia przypada na początek wieku XX. Prezentują one te same grupy tematyczne, co i wyrazy grupy poprzedniej i dotyczą one takich pojęć, jak:

2.2.3.1. Hodowla

dźwiły 'ciemnej maści'. *Kiedyści krowy byli ryże i dźwiłe, szerść taka ciemna, ciemna* (Mość); **dwiły**. (TurNiSzw 138); **dwiłajka** 'krowa ciemnej maści': *Jak komu nadejdzie, tak ten nazywa* (krowę). *I jodajka, i margajka i czarniucha, i dwiłajka. To nie dla koloru nazywali* (Podb). *Dwiłajka* (TurNiSzw 138); **dwiłojka.** *Margojka albo dwiłojka to już wiencej ciemna krowa* (Kiern). *Dwiłojka* (TurNiSzw 138). – Wyraz notowany przez Turską i Wierzbowskiego tylko z terenu Wileńszczyzny w gwarach polskich i białoruskich: brus. *дзвіпы* СБ 45; lit. *dvỹlas*;

kukula 'świnia'. *Kukula, kukula i świnia powoła. Toż ona po głosie gospodarza wie* (Podb). – Wyraz notowany przez Otrębskiego z terenu Wileńszczyzny СБ 80; lit. *kukùlė*;

szemy 'o maści konia: popielaty'. Szeme koni to te nazywali sie siwe (Jan); **szamowaty**. *Nu taki bywa ni to siwy, ni to gniady taki, taki szamowaty, po mojemu to taki* (Św). *Nu i takie bywajo, nu szamowaty, to on taki, i bywa tam szersteczka u jego i białtawa, i ciemna, maść taka szara* (Land). *Krowy takie siwe, szamowate* (Kras). *Szara, taka szemowata krowa* (była) (StM); **szamocha** 'o maści krowy: popielata'**:** *Szamocha, to taka ciemna bordowa, kolor taki, u nas była w kołchozie taka* (StM). *Bywa taka szamowata krowa, nu ona taka z odcieniami, to nazywali szamocha* (Land); też **szemka.** *Szemka jak szara, taka szemowata krowa* (StM); **szemajka** (TurNiSzw 157). – Wyraz poświadczony w gwarach polskich przez Turską w formie *szemajka* СБ 84; lit. *šė́mas*.

2.2.3.2. Rośliny i zjawiska atmosferyczne

paparć 'paproć'. *Ido paparcia szukać do lasu* (Intur); **paporciowy** 'paprociowy' (TurNiSzw 150); lit. *papar̃tis*;

puśnia 'zaspa śniegu'. *Puśni takie ponawiewało, takie puśni, że równe z domem puśni nawieji, naprzeciw domu drugi dom stoji ze śniegu* (Św). *Puśni bywajo, zawieja, to nie można wyjść. Buwało z koniami aż naukoło wioski jado* (Intur); lit. *pusnìs*;

warnałeszy ‘rodzaj roślin należący do rodziny astrowatych, łopian (Arctium)’. *Warnałeszy, warnałeszy to też te same dziady* (Św); **warnaleszy.** *Warnaleszy to taka roślina gdzie do włosów takia jak guziki czepion sia* (Jan); lit. *varnaléša*.

2.2.3.3. Pokarmy

łapienia ‘zupa z liści brukwi’. *Jak babcia opowiadała, to była i łapienia i szupienia zupa. Łapienia to była kruczkowa liści, nu i tam kartofli trocha, co iszcz`e dobawiali, chto skwarzył, chto bielił, chto posna jad* (Rudz). *Nu to łapienia, to z buraczków, bo listeczki. Po naszemu to botwinka. Zupa ze szczawiu, to też łapienia* (Dub); lit. *lapiẽnė* ‘zupa z liści’;
szupienia ‘rodzaj kaszy z owsa, podawanej na słodko’. *To parzyli owias, potem jego suszyli, a potem w żarnach jego ucierali, a potem nacułki byli takia i o tak machasz, machasz, wszystkie te ościuki, ta łuska odchodzi, a potem parzo, to z cukrem zalewali słodko wodo, nu i tak szupienia była* (Rudz); **szupienie** (SGP); lit. *šiupinỹs* ‘kasza z grochu, fasoli, krup, z dodatkiem mięsa; mieszanka’; por. też notacje w gwarach polskich Kurz 437 oraz Laučiūtė: *szupienia, szupienie, szuponia* СБ 84.

2.2.4. Czwarta warstwa lituanizmów

Jako zapożyczenia bezpośrednie funkcjonują też wyrazy wynikające z czynnego oddziaływania języka litewskiego na polszczyznę. Są to zapożyczenia najnowsze, XX - wieczne, pojawiające się w mowie informatorów spontanicznie. Dotyczą one realiów nowszych i stanowią rodzaj infiltracji, mających postać tylko częściowo zaadaptowanych leksemów. Oto niektóre wybrane przykłady:
a) zabudowania oraz przedmioty użytku domowego: **but** ‘mieszkanie’(Rag) – lit. *butas* r.m.; **sandal`uk** ‘składzik’(Rag) – lit. *sandeliukas*; **wamzdis** ‘rura’ (Rag) – lit. *vamzdis*; **bałana** ‘łuczywo’(Aż)– lit. *balana*; **czużyń** ‘materac’(Lep)– lit. *čiužinys*; **i`szkamsza** ‘kukła ze słomy’(Urn) – lit. *iškamša*; **połapinia** ‘namiot’(Lep) – lit. *palapinė;*
b) hodowla zwierząt: **ajsztiali** lmn. ‘ogrodzone place na podwórzu przeznaczone dla trzymania w lecie bydła’ (Rag) – lit. *aikštelė* ‘placyk’; **biebr** ‘bóbr’(Imb) – lit. *bebras*; **bułundia** ‘krowa bez rogów’. (Lep) – lit. *bulundė*; **dokła** ‘kosz’(Aż) – lit. *doklas* r. m.; **si`elany** lmn. ‘otręby’(Rag) – lit. *sėlenos;* **siekliniać** ‘sztucznie zapładniać’ (Lep) – lit. *sėklinti*;
c) nazwy pokarmów: **dieszry** lmn. ‘kiełbasa’ (Rag) – lit. *dešra*; **pri`eskoni** lmn. ‘przyprawy’ (Rag) – lit. *prieskoniai*; **pażanda** ‘podgardle’ (Imb) – lit. *pažandė*; **puśl`uk** ‘potrawa z mięsa wieprzowego w

pęcherzu' (Lep); też **puśli** lmn (Rag) – lit. *pūslė* 'pęcherz'; **kugiel** 'pieczona potrawa z surowych ziemniaków utartych na tarce'. (Imb, Lep, Rag); też **kugel** (Kaln) – lit. *kugelis*;
d) praca na roli: **pied** 'snop' (Rag) – lit. *pėdas;* **purszkiniać** 'opryskiwać' (Lep) – lit. *purkšti;* **pagal`uk** 'kołek' (Urn) – lit. *pagaliukas*;
e) życie społeczne: **apilinka** 'gmina' (Aż) – lit. *apylinkė*; **wadowas** 'kierownik' (Aż) – lit. *vadovas*; **biendrowia** 'spółka akcyjna' (Aż, Lep) – lit. *bendrovė*; **atiej`un** 'przybysz' (Rag) – lit. *atėjunas;* **ubaginia** 'przytułek ' (Urn) – lit. ubaginė

Przeprowadzona analiza lituanizmów leksykalnych, funkcjonujących w gwarach polskich Wileńszczyzny, ujawniła: 1) nielicznie dziś zachowane zapożyczenia z okresu XVI – XVIII w. (funkcjonują one w gwarach ze zmianą znaczenia) oraz 2) najbardziej liczną warstwę zapożyczeń wcześniejszych, funkcjonujących w gwarach białoruskich i gwarach polskich terenu Litwy, tzw. lituanizmów kontaktowych[7]. Dotyczą one nazw nieco innych kategorii semantycznych, niż leksemy utrwalone w źródłach pisanych i świadczą o licznych kontaktach wieloetnicznej ludności tych terenów też w zakresie działalności gospodarczej i kulturalnej (występują tu nazwy dotyczące wyglądu, charakterystycznych czynności i zachowań człowieka, też leksemy związane z hodowlą, rolnictwem, kulturą duchową i materialną, pożywieniem).

Słownictwo pochodzenia litewskiego funkcjonujące w gwarach polskich świadczy o tym, że na przestrzeni wieków pozostawały one pod wpływem czynnego oddziaływania, czynnej interferencji zarówno języka litewskiego, jak i języka białoruskiego. Przeważająca większość zapożyczeń, funkcjonujących w gwarach polskich, została odnotowana też w gwarach białoruskich, gdzie są one dobrze udokumentowane. Można więc sądzić, że większa ich część przedostała się do polszczyzny poprzez medium białoruskie. W oparciu o przytoczone dane językowe można przypuścić, że na badanym terytorium gwary polskie ukształtowały się na podłożu białoruskim[8]. Czyli zapożyczenia leksykalne litewskie przedostały się najpierw do gwar białoruskich, powstałych na podłożu litewskim[9], potem zaś trafiły do polszczyzny.

[7] Szczegółowiej o tym zob. Мартынов, 1963: 90.
[8] Zdanie o białoruskim podłożu gwar polskich na obszarze wileńsko-trockim było już niejednokrotnie wypowiadane przez J. Riegera (2006: 39.). Zwolennikiem tej hipotezy jest też L. Bednarczuk, który zakłada, że zasięg terytorialny języka białoruskiego w czasach historycznych był o wiele szerszy i sięgał aż po Wilno i Troki (Bednarczuk 1999: 103).
[9] Kwestia substratu litewskiego, występującego na terenie prawie całej Białorusi, nie budzi dziś już większych wątpliwościi, zob. na ten temat artykuły i bibliografię w tomie poświęconym stosunkom bałtycko-słowiańskim w diachronii (Бородина 1980).

Zapewnie dogłębne badania (o ile takowe są możliwe dziś do przeprowadzenia), poświęcone funkcjonowaniu i roli języka starobiałoruskiego w dobie istnienia WKL, rozpowszechnieniu jego odmiany mówionej wśród mas włościańskich, jak też zasięgom terytorialnym etnosu ruskiego na obszarach Litwy rdzennej, mogłyby określić rolę języka białoruskiego w procesie polonizacji ludności wiejskiej badanych terenów w połowie XIX wieku.

2.3. Zasięgi tematyczne zapożyczeń litewskich

Niektóre obserwacje, dotyczące zróżnicowania tematycznego lituanizmów w związku z dobą zapożyczenia, przedstawiliśmy w rozdziale dotyczącej chrologii zapożyczeń litewskich. Wszystkie funkcjonujące na terenie Litwy zapożyczenia litewskie (bez zapożyczeń okazjonalnych, niezaadaptowanych), można przydzielić do następujących grup tematycznych, niektóre z nich są bardzo rozbudowane. Są to takie grupy, jak: człowiek, jego praca i życie codzienne; hodowla i uprawa; otaczająca przyroda i rośliny. Nieco mniej wyrazów odnosi się do rzadziej spotykanej sfery działalności człowieka – rybołówstwa oraz mniej jest nazw związanych z obrzędowością ludową. Zakresy tematyczne lituanizmów oraz ich zestawienia liczbowe ilustruje wykres 1.

Wykres 1

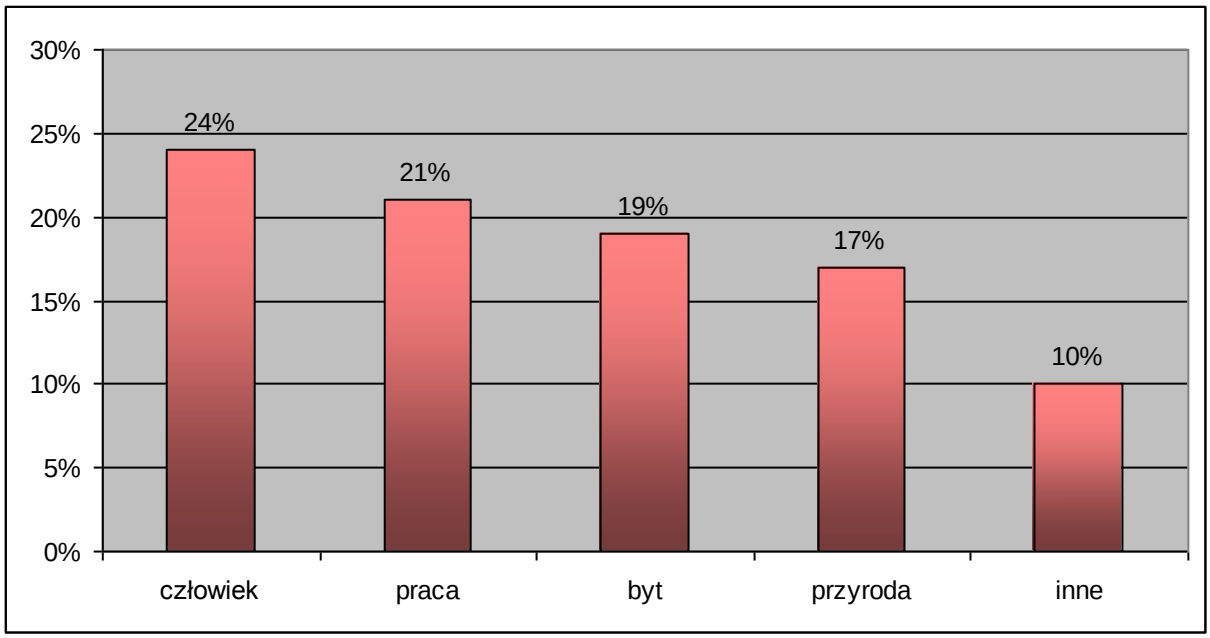

Jak wynika z badań J. Laučiūtė, słownictwo poświadczone w zabytkach piśmiennicta i występujące nie tylko na terenie Litwy, charakteryzuje się nieco innym zestawem leksyki i mieści się w innych kategoriach semantycznych. Zdaniem autorki, w zabytkach piśmiennictwa przeważa słownictwo ogólne, dotyczące życia społecznego oraz kultury materialnej. Są to nazwy danin: *dziakło* 'danina chlebem', *miezlewa* 'podatek za krowy'; nazwy zawodów i godności: *ławninkayc* (is) 'urzędnik w sądzie'; nazwy miar: *pur(a)* 'miara wagi', *kietwirtainia* 'miara ciał sypkich'; nazwy związane z budownictwem: *sklut* 'ciosak', *koiszena* 'narzędzie do obróbki drewna', *dojlid* 'stolarz', *ratodajła* 'kołodziej' i inne (Лаучюте 1973: 159-161). Nie wszystkie te wyrazy zostały poświadczone w gwarowej, ustnej odmianie języka. Jak wynikało z analizy leksyki umieszczonej w poprzednim podrodziale, określonym jako „pierwsza warstwa lituanizmów", są to grupy podobne.

2.4. Sposoby adaptacji lituanizmów do polskiego sytemu językowego

Wpływy litewskie na gwary polskie trwały na przeciągu wieków i dlatego mamy tu do czynienia z ukształtowanym wielowarstwowym zasobem słownictwa pochodzenia litewskiego, które przenikało do polszczyzny w różnych okresach i różnymi drogami. W sposób nieco uproszczony, ze względu na typ adaptacji, można by mówić o dwóch typach lituanizmów funkcjonujących w gwarach polskich na Litwie. Pierwszą grupę stanowią zapożyczenia starszej daty, które weszły do polskiego systemu językowego bezpośrednio z języka litewskiego i uległy określonym przekształceniom pod wpływem języka polskiego. Drugą grupę stanowią też wyrazy, które przedostały się do gwar polskich poprzez medium białoruskie. Są to wyrazy, w których zaszły określone zmiany formalne i znaczeniowe już w języku białoruskim. Czasami w tego typu leksemach, przeniesionych do polszczyzny, zostały zachowane lub też uległy przekształceniom określone cechy białoruskie.

W procesie przystosowania się leksemów obcych do języka zapożyczającego zazwyczaj na pierwszym etapie mają miejsce zmiany fonetyczne i fleksyjne, nieco później zachodzi adaptacja słowotwórcza. Tym procesom towarzyszy również uwikłanie się leksemu obcego w kontekst wyrazowy języka zapożyczającego, co prowadzi do powstawania utartych struktur wielowyrazowych albo nawet związków frazeologicznych. Leksemy obce mogą zachowywać swoje znaczenie lub też ulegać określonym przekształceniom semantycznym, polegającym na zanikaniu znaczeń nieaktualnych (wówczas ma miejsce zawężanie znaczenia) lub rozwoju znaczeń dodatkowych (zachodzi zjawisko rozszerzenia znaczenia). Wszystkie te procesy zostaną omówione bardziej szczegółowo.

2.4.1. Adaptacja fonetyczna

Wyrazy zapożyczone ulegają adaptacji w różnym stopniu – zależy to do doby zapożyczenia. Leksemy należące do zapożyczeń najbardziej archaicznych, mające szeroki zasięg występowania w różnych zespołach gwarowych, charakteryzują się regularnymi przekształceniami samogłoskowymi[10]:

a > o: ortaj 'oracz' (< *artojus*); **oszaki** 'łuski ziaren'(< *ašakai*); **poszor** 'pasza dla bydła'(< *pašaras*); **wygrabolić się** 'wydostać się' (< *grabaliotis*); **torp** 'sąsiek w stodole'(< *tarpas*); **stoć (głową)** 'w dół głową' (< *stačia* (*galvą*); **odrygać się** 'o odbijaniu się po przejedzeniu' (< *atrūgos*); **bołbotać** 'dużo mówić'(< *balbatuoti*);

też w dyftongach: **ai > oi: rojst** 'mokradło' (< *raistas*); **ragojsza** 'chleb z dodatkiem gryczanej mąki' (< ragaišis)

o > a: dyrwan 'ogór' (< *dirvonas*); **grazdy** 'graty' (< *griozdai*); **atożeła** 'młody pęd' (< gwar. *atažala*); **ragucie** 'małe sanki'(< *rogutės*); **żagar** 'patyk' (< žiogris); **bat** 'łódź rybacka' (< *botas*).

Zjawiskiem regularnym w przypadku zapożyczeń dawnych jest też monoftongizacja dyftongów:

uo > o: **podynka** 'gliniany dzbanek' (< *puodynė*); **akoty** 'ości w zbożu'(< *akuotai*); **biczol** 'wspólnik w pszczelarstwie' (< *bičiuolis*); **grambol** 'chrząszcz' (< *grambuolis*)

au > a: blazgać 'mówić coś bez sensu'(< *bliauzgoti*).

W zapożyczeniach nowszej daty zazwyczaj są zachowane samogłoski **a** oraz **o** bez zmian:

a – a: bałatać się 'dyndać się' (< *baladotis*); **brazgać** 'stukać' (< *brązgėti*); **kapszuk** 'woreczek do tytoniu'(< *kapšas*); **margula** 'nazwa krowy'(< marga); **barszkuli** 'janczary' (< *barškuliai*); **szakal** 'patyk' (< *šakalys*); **szłaje** 'rodzaj sanek' (< *šlajos*)

o – o: wowieruszka 'pieprznik jadalny' (< *vovеruška*).

Zachowane bez zmian są też połączenia dyftongiczne samogłosek charaterystyczne dla języka litewskiego:

raugienia 'rodzaj zupy żytniej mąki' (< *raugienė*); **skliaustr** 'szczyt domu' (< *skliautas*); **maura** 'rzęsa wodna' (< *maurai*); **staubun** 'badyl, łodyga' (< *staubūnas*); **pejsować** 'oczyszczać zboże z plew '(< *paisyti*); **krejka** 'szczyt dachu' (< *kreikas*).

Wśród regularnych zmian spółgłoskowych można wymienić następujące:

[10] Te przekształcenia fonetyczne są charakterystyczne nie tylko w przypadku adaptacji wyrazów do polszczyzny. Podobną postać fonetyczną mają te leksemy również w innych językach słowiańskich. Dziś już prawie aksjomatycznym jest twierdzenie, że te regularne zmiany samogłoskowe świadczą o wczesnej dobie zapożyczenia wyrazu. Por. np. Лаучюте (1980).

t >ć: kuciniać ‘łaskotać’ (< *kutenti*); **ragucie** ‘małe sanki’ (< *rogutės*); **wiercina** ‘sznur obwarzanków’ (< *virtinė*); **żyłwuci** ‘witki łozowe’ (< *žilvitis*); **cic – cik** ‘okrzyk przy nawoływaniu kurcząt’ (< *tik–tik*); **puć–puć** ‘okrzyk przy nawoływaniu drobiu’ (< *put'–put'*);

č > ć: stoć ‘w dół’ (< *stačia*); **marmuci** ‘rodzaj klusek’ (< *marmučiai*); **kaciuk** ‘kociak’ (< *kačiukas*).

Dość powszechnym procesem jest zastępowanie spółgłosek miękkich, niecharakterystycznych dla polszczyzny, poprzez odpowiednie twarde:

r' > r: **grazda** ‘grat’ (< *griozdas*); **karuki** ‘rodzaj sanek’ (< *kariukai*)

š' > š: **paszóra** ‘szopa’ (< *pašiūrė*); **szeszek** ‘tchórz’ (*šeškas*); **szurpaty** ‘chropowaty’(< *šiurpus*); **szylnik** ‘igliwie’ (< *šilas*); **szupienia** ‘rodzaj kaszy’ (< *šiupinys*)

ž' > ž: **nieżypirsznik** ‘rodzaj wrzodu’ (< *niežipirštis*); **rozżegieryć się** ‘stanąć w rozkroku’ (< *išsižiogrintis*).

W wielu zapożyczeniach litewskich zachowały się cechy fonetyczne ukształtowane pod wpływem języka białoruskiego[11]. Są to pożyczki pośrednie, które przedostały się do języka polskiego poprzez język białoruski. Wymienię kilka przykładów:

***d > dz*: dzirwan** ‘ugór’ (< *dirvonas*), **brodzień** ‘sieć do połowu ryb’ (< *bradinys*), **blindzia** ‘łoza’(< *blindė*)

***g > h*: hrabiastować** ‘przybijać łaty dachowe’(< *grebėstuoti*); **burluha** ‘nieapetyczna zupa’ (< *burliūga*); **pahalaszka** ‘kij’ (< *pagaliukas*)

***s > sz*: krusznia** ‘kupa kamieni w polu’ (< *krūsnis*), **szpiglowy** ‘iglasty’ (< *spigliuotas*).

2.4.2. Adaptacja fleksyjna

Jeżeli zmiany fonetyczne mają miejsce w leksemach kontekstowo izolowanych, to przystosowanie się morfologiczne (fleksyjne) ma charakter kontekstowy i służy włączaniu adaptowanych form wyrazowych w polski model składniowy dzięki zaopatrywaniu form, przejmowanych z języka litewskiego, w polskie końcówki fleksyjne. W zasadzie wszystkie wyrazy, przejęte z języka litewskiego dawniej, odmieniają się według polskich wzorców deklinacyjnych oraz koniugacyjnych, gdzie ma miejsce zjawisko substytucji morfemów gramatycznych, czyli ucięcie końcówek litewskich i ich zastępowanie poprzez polskie elementy fleksyjne, które są dodawane bezpośrednio do tematów.

[11] Niektóre z tych cech, występujących w gwarach białoruskich, opisała E. Grinaveckienė (1988).

W rzeczownikach rodzaju męskiego zakończonych w języku litewskim na ***–as, –is, –ys*** zazwyczaj ucinana jest cała końcówka i wyrazy zaczynają się odmieniać według męskiej deklinacji zakończonej na spółgłoskę. Rodzaj zaś tych rzeczowników pozostaje bez zmian:
klin ‘rozporek u spodni’ (< *klinas*); **kłęb** ‘biodro’ (< *klubas*); **lun** ‘bagno, trzęsawisko’(< *liūnas*); **rogajć** ‘rodzaj chleba’(< *ragajšis*); **sklut** ‘topór’ (< *skliutas*); **szakal** ‘patyk’ (< *šakalys*); **sztymbur** ‘badyl’ (< *stimburys*); **szuł** ‘słup’ (< *šulas*); **brodzień** ‘rodzaj sieci do połowu ryb’ (< *bradinys*); **kul** ‘wiązanka wymłóconej słomy’(< *kūlys*).

Zmianie paradygmatu towarzyszy czasami też zmiana rodzaju. Ma to miejsce w wypadku, kiedy ucinana jest nie cała końcówka ***–as***, a tylko jej część ***–s***, w wyniku czego rzeczowniki zakończone na samogłoskę ***–a*** automatycznie przybierają rodzaj żeński i zaczynają odmieniać się według tego typu deklinacyjnego:
gramozda ‘grat’ (< *gremėzdas*); **jorginia** ‘dalia’ (< *jurginas*); **grabiasta** ‘łata dachowa’(< *grebėstas*); **dumbła** ‘muł’ (< *dumblas*); **dokła** ‘kosz’ (< *doklas*).

W przypadku rzeczowników żeńskich najczęśniej brak jest jakichkolwiek przesunięć rodzajowych. Wyrazy zakończone w języku litewskim na ***–a*** zazwyczaj zachowują tę końcówkę bez zmian i zaczynają odmienać się według tego typu deklinacyjnego: **wikswa** ‘turzyca’(< *viksva*); **kudra** ‘sadzawka’ (< *kudra*). Rzeczowniki rodzaju żeńskiego zakończone na ***–is*** uzyskują najbardziej rozpowszechnioną w języku polskim dla rzeczowników żeńskich końcówkę ***–a***: **kulsza** ‘biodro’ (< *kulšis*); **puśnia** ‘zaspa śnieżna’ (< *pusnis*); **krusznia** ‘stos kamieni w polu’ (< *krūsnis*). Również obca systemowi polskiemu głoska ***–ė*** jest zastępowana przez ***–a***: **wircina** ‘nanizane na sznur obwarzanki’(< *virtinė*); **dyrsa** ‘chwast rosnący w życie’ (< *dirsė*). Jak widać z tych przykładów w przypadku rzeczowników żeńskich ma miejsce unifikacja różnych typów odmian w języku litewskim do jednego, najbardziej rozpowszechnionego paradygmatu polskiego.

Zazwyczaj zapożyczane wyrazy zachowują też analogiczną jak w języku litewskim charakterystykę liczby. Tylko nieliczne z nich ulegają przekształceniom w zakresie tej kategorii, najczęściej dotyczy to rzeczowników pluralia tantum w języku–źródle:
ragucie ‘małe sanki’ (< *rogutės*); **ziawy** ‘gęba’ (< *žiaunos*); **brazguny** ‘janczary’ (< *brazgūnai*); **skierstuli, skierstuwi** ‘poczęstunek przy zabiciu wieprza’ (< *skerstuvės*), też **skierstula**; ale **šłajka** ‘sanki’ (< *šlajos*).

2.4.3. Adaptacja słowotwórcza

Jednym z najszerzej występujących w gwarach polskich procesów słowotwórczych jest dodawanie do podstaw litewskich deminutywnych sufiksów polskich. Często te środki derywacyjne nie zmieniają znaczenia podstawy, czyli mają zneutralizowaną funkcję semantyczną. Takim zmianom często towarzyszą różnorodne przesunięcia w zakresie rodzaju oraz liczby. Najbardziej rozpowszechnionymi są tu sufiksy ***–ka*** oraz ***–ek*** pełniące w polszczyźnie funkcję deminutywną:
podynka 'dzban'(< *puodynė* + *–ka*); **dyrwanek** 'murawa' (*dirvonas* + *–ek*); **miłek** 'sukno domowej roboty' (< *milius* + *–ek*); **szłajka** 'sanie do przewozu ludzi' *(< šlajos* + *–ka*).

Czasami funkcja deminutywna przyrostków może być zachowana:
burbułka 'bąbelek wody' (< *burbulas* + *–ka*); **brazgulki** 'dzwoneczki'(< *brazguliai* + *–ki*); **wiercinka** 'sznurek' (< *virtinė* + *–ka*); **szakalek** 'mała drzazga, szczapa'(< *šakalis* + *–ek*). Spotykane są też inne zdrobnienia z zastosowaniem polskich sufiksów przy litewskich podstawach, np. ***–eczek*****: kaliw–eczek** 'mała sadzonka'; ***–uczek*****: parsiuczek** 'prosiaczek'; ***–inka***: **szurpacinka** 'drobna chropowatość'.

Wśród derywatów rzeczownikowych spotykane są przypadki zastępowania litewskich sufiksów poprzez odpowiednie polskie, np.: ***–inė*** > ***–nia***: *pašarinė* > **poszornia** 'szopa'. Czasami ma miejsce również tworzenie nowych wyrazów od podstaw litewskich, np.: **szylnik** 'igliwie' (*šilas* 'las iglasty'). Wymienione rzeczowniki zostały utworzone na wzór analogicznych polskich (lub szerzej – słowiańskich), bowiem brak jest derywatów rzeczownikowych od tych wyrazów w języku litewskim. Ponieważ zostały utworzone nie w wyniku zastępowania formantów litewskich, lecz drogą derywacji na gruncie słowiańskim, należałoby je interpretować raczej jako derywaty od zapożyczeń litewskich.

Nieco innego typu zmiany morfologiczne mają miejsce przy przystosowaniu się czasowników do systemu polskiego, gdzie występuje zjawisko substytucji sufiksów tematycznych litewskich poprzez odpowiednie polskie. Zmiany te mają regularny charakter:
–uoti, –auti > ***–ować*****: gilować** 'o krowach: uciekać przed bąkami' (< *giliuoti*); **burbuliować** 'narzekać, zrzędzić' (< *burbuliuoti*); **kumieciować** 'pracować jako robotnik dworski' (< *kumečiauti*); **atostogować** 'być na urlopie' (< *atostogauti*);
–ėti, –enti, –ti > ***–ać*****: krektać** 'kumkać' (< *krekti*); **ważyniać (się)** 'jeździć' (< *važinėti*); **kuciniać** 'łaskotać'(< *kutenti*); **brazgać** 'stukać'(< *brązgenti*);
–yti, –inti, –ti > ***–ić*****: siulić** 'proponować' (< *siūlyti*); **kulić się** 'przewracać się'(< *kultis*); **juszyć się** 'ruszać się' (< *jušintis*);
Zjawisku substytucji ulegają też prefiksy:
nu– > ***na–:*** **nagrabolić** 'nazbierać' (< *nugrabalioti*); **nagrazdać** 'zagracić' (< *nugriozdinti*);

***ab– > ob–*: obżergiwać** ‘przekroczyć przez coś’(< apžergti);

***pa– > pod–, po–:* podsiulić** ‘zaproponować’ (< *pasiūlyti*); **pokuciniać** ‘połaskotać’ (< *pakutenti*); **poważyniać się** ‘pojeździć’(< *pa(si)važinėti*);

***per– > prze–:* przekulić się** ‘przewrócić się’ (< *per(si)kulti*); **przeżergać** ‘przejść przez coś’(< *peržergti*);

***iš– > roz–:* rozżegieryć się** ‘stanąć w rozkroku’ (< *iššergti*);

***į– > w–* : wsiulić** ‘wmówić’(< *įsiūlyti*); **wstać** ‘wstąpić’(< *įstoti*);

***iš– > wy–*: wygrabolić** ‘wygarnąć’ (< *išgrabalioti*); **wyskaptować** ‘wydłubać’ (< *išskaptuoti*);

***su–, už– > za–:* zabrazgać** ‘zastukać’ (*subrązginti*); **zadyrwanieć** ‘wyjałowieć (o ziemi)’ (< *sudirvanėti*); **zagilować** ‘zacząć uciekać przed bąkami’ (< *užgiliuoti*); **zagrabiastować** ‘obić dach łatami’ (< *užgrebėstuoti*).

Adaptacja słowotwórcza przymiotnika polega na wymianie sufiksów lub też na dodawaniu polskich sufiksów do litewskich podstaw słowotwórczych:

***–owy*: szpiglowy** ‘iglasty’(< *spygli/uotas*);

***–awy*: kliszawy** ‘koślawy’ (< *klišas*);

***–aty*: łępaty, łupaty** ‘o szerokich ustach’ (< *lūpotas*); **szurpaty** ‘chropowaty’ (< *šiurpus*); **murzaty** ‘brudny’ **(**< *murzinas*);

***–asty*: marginiasty** ‘pstry’ **(**< *margas*); **kłębiasty** ‘o szerokich biodrach’ (< gwar. *klubotas*).

W znacznej ilości leksemów zapożyczonych z litewskiego da się wytypować środki morfologiczne, obce systemowi polskiemu. Zapewne można tu przypuścić, że derywaty te albo zostały ukształtowane w gwarach białoruskich, o czym świadczą ich odpowiedniki leksykalne w tych gwarach, lub też zostały utworzone w gwarach polskich z zastosowaniem bardzo produktywnych tu białoruskich formantów słowotwórczych:

***–on–*: burbul`on** ‘człowiek, który burczy pod nosem’ – lit. *burbulis, burbeklis*;

***–ożka–*: burłożka** ‘rzadka masa’ – błrus. gwar. *бурлёшка* СБГ, lit. *burlūga*;

***–at–:* cybaty** ‘o długich nogach’ – błrus. *цыб`аты* СБГ, lit. *ciba–ciba, cibu–cibu* ‘wołanie na kozę’, *cibė, ciba* ‘koza’, *cibutė, cibelė* ‘kózka’;

***–owat–:* szamowaty** ‘popielaty’ – lit. *šėmas* .

Wynikiem długotrwałych oddziaływań wzajemnych trzech podstawowych języków na tym terenie – polskiego, białoruskiego i litewskiego – są ukształtowane derywaty, odnotowane na różnych terenach gwarowych Litwy, stanowiące rodzaj synonimów i zawierające genetycznie odmienne środki morfologiczne:

brazguli ‘janczary’; też **brazgulki, brazguny** – lit. *brązgūnai, brązg`uliai*; błrus. *бразгун`ы, бразгул`і* СБГ;

burbułki lmn. ‘bąbelki wody’, też **burbulki, burbałki, burbul`uki, burbuli burbuły** – lit. *burbulai*; błrus. *б`урболка* Насов, *б`урбалкі, б`урбулкі* СБГ;

dźwiła ‘krowa ciemnej maści’; też **dwiłajka, dwiłojka** – lit. *dvylas*;

kukula ‘świnia’; też **kukucia** – lit. *kukulė* ‘świnia’, *kūkat, kūkat* ‘przywoływanie prosiąt’; *kūkas* ‘prosię’; błrus. *кухуя - кухуя - кухуя* ‘okrzyk do przywoływania świń’ СБГ.

kump‘szynka’; też **kumpia, k`umpi`ak, kumpiaczek** – lit. *kumpis*; błrus. *кумпяк, кумпячок* СБГ;

margajka ‘nazwa pstrej krowy’; też m**argojka, margocha, margula** – lit. *marga* ‘pstra’; w błrus. tylko forma *маргель* ‘pstry byk’ СБГ;

podynka ‘dzbanek gliniany bez ucha’; też **podzinka**; też **podynia** ‘naczynie do ucierania maku’ – lit. *puodynė*;

ragojsza ‘rodzaj chleba z pszennej mąki’; też **ragojsz** ‘chleb z dodatkiem gryczanej mąki’; też **rogajć** ‘bułka drożdżowa’ – lit. *ragaišis* ‘chleb żytni lub pszenny’; błrus. *раг`ойш, раг`ойж* СБГ;

stambury, stumbury lmn. ‘badyl, łodyga’; też **sztymburki** – lit. *stambaras, stimburys*; błrus. *стамбы, суімбур* (zob. też inne warianty morfonologiczne) СБГ;

szakal ‘patyk; kij’; **szakal`uk, szakalek** – lit. *šakalys*; błrus. *шакаль* СБГ;

szamowaty ‘o maści konia lub krowy: popielaty’; też s**zamocha, szemka** – lit. *šėmas*.

szeszek‘tchórz’; też s**zeszk, szasz`ok, szeszka** r.ż. – lit. *šeškas*; błrus. *шаш`ок* СБГ;

świren ‘spichlerz’; też **świron**, **świronek** – lit. *svirnas*; błrus. *свіран, свіронак* СБГ;

świrść ‘przyrząd do wyciągania wody ze studni, żuraw’; **też świrśnia, szwirszni`a** – lit. *sv`irstis*; błrus. *свірсн`я, свіршн`я* СБГ.

Oprócz bardziej lub mniej rozbudowanych łańcuchów derywacyjnych od wyrazów zapożyczonych, kształtują się rónież ustabilizowane konstrukcje wielowyrazowe. Niektóre z nich mogą być utworzone bezpośrednio w gwarach polskich, niektóre zaś są pożyczkami z języka białoruskiego:

wybić sobie kulsznia ‘zwichnąć staw biodrowy’: *Nu jak kto idzi tam, czy upadni, czy tam zwali sie z czego, nu to może wybić sobie kulsznia* (Wil).

idź ty na rojsty ‘przekleństwo’: *To tak możno śmiało w oczy mówić: a idź ty na rojsty, co ty tam wymyślił* (Wil). – lit. *tegul jį raistas*;

łaszuki spuskać ‘zakraplać’: *Wypisała łaszuków takich spuskać, to ja ich już kanczam spuskać* (Trock). – *lašiukus leisti*;

drebiast dawać ‘przybijać łaty dachowe’: *To już trzebia drebiast dawać, żeby jak kryjim* (Turg) – błrus. *дрэбяст давацьь* СГВ;

zakłuć parsiuka ‘zabić prosiaka’: *Tłuszcz kiedy tam parsiuka zakolo, tłuszcz nalawali do tych garków* (Smoł). – błrus. *закалоць парсюка* СГВ.

2.4.4. Adaptacja sematyczna

W przypadku adaptacji semantycznej zapożyczeń litewskich należy mówić o kilku działających tu mechanizmach i rozgraniczać grupy lituanizmów pod względem zmian, zachodzących w strukturze semantycznej leksemów zapożyczonych. W przypadku tzw. zapożyczeń kontaktowych (pośrednich i bezpośrednich) najbardziej rozpowszechnioną tendencją jest zachowanie tożsamości znaczeniowej wyrazu zapożyczanego, co może być uzasadnione dłużej trwającym zjawiskiem bilingwizmu i czynnymi kontaktami z językiem litewskim. Nie bez znaczenia jest fakt, że gwary polskie na terenie Litwy są gwarami młodymi, ukształtowanymi w połowie XIX wieku, toteż na przeciągu takiego okresu zanikanie więzi semantycznej z wyrazem-źródłem nie jest możliwe. Potrzebny jest znacznie dłuższy okres czasu, aby dominanta znaczeniowa uległa modyfikacji. Przykładów można tu przytoczyć sporo, ograniczę się do kilku wyrazów:

bronkt ‘połączenie uprzęży z pługiem, broną itp.’ – lit. *branktas*; błrus. *бронкт, брункт* СБГ;

grambul ‘chrząszcz’ – lit. *grambuolys*; błrus. *грамб`уль* СБГ;

kuciniać ‘łaskotać’ – lit. *kut'enti, kutin'ėti*; błrus. *куцін`яць* СБГ;

inkszczur, inkszczyr ‘pryszcz, wągier’ – lit. *inkštiras*.

Drugim sposobem adaptacji jest określony stopień zmiany znaczenia (od znacznej do tylko częściowo zmodyfikowej). Przekształcenia semantyczne można zaobserwować w zapożyczeniach dawnych, mających szeroki zasięg występowania, poświadczonych w kilku językach słowiańskich, odnotowanych w źródłach historycznych. Można by tu ustalić taką zależność, że im dłużej wyraz litewski funkcjonuje w językach słowiańskich, im szerszy jest jego zasięg występowania, tym większe są rozbieżności semantyczne, tym łatwiej powstają znaczenia przenośne, metaforyczne. Przykładem tego typu procesów może być wyraz *rojsto*:

rojst ‘mokre miejsce; mokradło’: *O jak naszy dom, tu od razu był rojst. Tu nijakich łonek nie było, tu jedne rojsty byli* (Trock). *Teraz u nas to rojsty wykasawali jak maliaracja* (Trock). *Rojsty byli, bagny, z*

hajeram, to była razaki takie (Trock). *Nu tak przeważnie na rojście mokro, nu jak bardzo sucha lata, nu to tam nic, ale jak mokra, to żurawiny to po wodzie, bez gumowych butow nijak* (Wil). *Żurawiny rośli na rojstach* (Wil). *To z rojstu rwie sie mech, nie, niespecyjalny, gdzie lepszy, gdzie dłuszy* (Wil). *Do rojstu chodzili po jagody* (Ejsz) *Bahun to wie, leczo koni bahunem, ony takie wiencej po rojstach rosno, gdzie taka woda, bahuny* (Ejsz). – lit. *ra~istas* 'mokradło, bagno; nieporządne, zagracone miejsce; nieporządny, rozczochrany człowiek'; błrus. *p`oŭcma* 'porośnięte bagno; mokre miejsce; ziemia nie nadająca się do użytku; nieduża sadzawka; bałagan; leń, nierób' ЛАБНГ, СБГ, СБ. W zabytkach piśmiennictwa poświadczony od XVI w. z terenu Litwy i Białorusi w postaci *roist, raist, reist, roisto, roistro, roistvo* Jabl 206, 323, 349, Kurz 422 podaje dokumentację z XV w. w języku białoruskim.

Jak wynika z dokumentacji wyrazu znaczenia przenośne, ukształtowane w innych, bardziej oddalonych od litewskiego terytorium językowego dialektach, w języku polskim nie są utrzymywane (albo nawet rozwijane).

Zawężanie znaczenia – inny proces, dotyczący zmiany struktury semantycznej wyrazu – ma miejsce również w przypadku zapożyczeń dawnych, kiedy określone znaczenia leksykalne przestają być aktualne, bowiem zanikają same pojęcia z nimi związane. Tak w przypadku wyrazów, będących nazwami dawnych miar, ma miejsce zanikanie znaczenia związanego z pomiarem i następuje zawężane polisemu do określenia pojęcia aktualnego w gwarach:

krejcy 'posag; kufer z posagiem': *Krejcy zabiarali, krzynia taka i kufry, do kufrów odzienia złożona zabiarali. Specjalna te zwoszczyki przyjeżdżajo z jego strony, zabiarajo te krejcy wszystkia. Krejcy to kufry, tam jedan, drugi, kurów, krowa jeśli dajo* (Wil). *Tu jeszcze mojej mamy krejci, te wo renczniki* (Szyrw). *Tam już zostaji sie młoda* (u młodego), *tam wiozo krejcy wszystkie, kufer z krejcami* (Smoł). – lit. *kraitis* 'posag; duże naczynie (beczka, skrzynia) ze słomy, służące do przechowywania zboża lub ubrania; kosz na siano'. W zabytkach poświadczony wyraz *kraiť* (*łubiany kraicz*) w znaczeniu 'naczynie na zboże' Jabl 107 oraz w formie *kreičkubilis* 'miarka zboża' Jabl 353. Niewykluczone, że znaczenie wtórne 'miarka zboża' zostało ukształtowane w gwarach słowiańskich, bowiem istniejąca dokumentacja w słownikach litewskich tego znaczenia nie potwierdza.

Węższe znaczenie leksem litewski może mieć również w przypadku, kiedy został on zapożyczony tylko w tej części znaczeniowej, która dotyczyła określonych realiów, używanych przez społeczność wiejską. Sam zaś wyraz zazwyczaj jest mało znany i w związku z tym w wyobraźni użytkowników języka polskiego brak jest odniesień motywacyjnych, wiedzy o znaczeniu poszczególnych części składowych leksemu:

żaginie lmn. ‘zbite z żerdzi urządzenie do suszenia siana’: *Żagini z polankow zbiwali, jeżeli nie można było wysuszyć (siana), to położo na te żagini* (Trock). – lit. *žaginys* ‘odziomek drewna z nieobciętymi sękami; żerdź w płocie; słup do wieszania garnków; urządzenie do suszenia zbóż lub siana’; też rzeczownik *žagas* ‘sucha gałąź, żerdź, drąg i in.’.

żłukty ‘drewniane naczynie służące do moczenia bielizny’: *Żłukty nazywali sie, on jak ceber, namoczo tego bielizny i myjo potem* (Trock). – lit. *žlugtas* ‘proces prania; wyprana bielizna; naczynie do moczenia bielizny; beczka na piwo’; też czasownik *žlugti* ‘moknąć (na deszczu); moczyć bieliznę w ługu’.

Na pograniczu językowo–kulturowym często ma miejsce wielokierunkowe oddziaływanie różnych języków na siebie, nakładanie się znaczeń pod wpływem różnych języków będących w kontakcie[12]. Taki proces ma miejsce wówczas, kiedy wyrazy mają podobną postać fonetyczną i są wyrazami homofonicznymi w kilku językach. Przykładem tu może być wyraz ***krusznia*****,** który w gwarach polskich funkcjonuje w dwóch znaczeniach:

krusznia 1. ‘pryzma kamieni polnych’: *To w polu kruszni* (Trock). *Krusznia kamieni* (Trock). *Udumyśnie kruszni to i my robim to. Ot kamieni zbierajo i kładno* (Trock).; **2.** ‘w łaźni: piec obłożony kamieniami’. *Krusznia w łaźni liczy sie piec ta* (Trock). – lit. *krūsnė, kr'ūsnis* ‘kupa kamieni w polu’; Kurzowa podaje jako pożyczkę litewską w starobiałoruskim z XVI w. Kurz 378; błrus. gwar. *кр`ушня, кр`усня* ‘kupa kamieni w polu’СБГ.

Jak wynika z przytoczonej dokumentacji wyrazu, znaczenie pierwsze, występujące w gwarach polskich i białoruskich, może być powiązane z wyrazem litewskim *krūsnė, krūsnis* ‘kupa kamieni w polu’ i można nawet przypuszczać, że jest to zapożyczenie białoruskie w gwarach polskich na Litwie; świadczą o tym choćby formy fonetyczno–morfologiczne odnotowane w tych gwarach. Natomiast znaczenie drugie ‘piec w łaźni’ zapewnie zostało ukształtowane pod wpływem leksemu litewskiego *krosnis* ‘piec’ i przedostało się do gwar polskich bezpośrednio z języka litewskiego.

Podczas gdy do języka przenika wyraz obcy, który funkcjonuje obok już istniejącego rodzimego, musi on uzyskać przynajmniej jakieś odmienne niuanse znaczeniowe i w taki sposób uzasadnić swoje istnienie w języku. Często jest to po prostu zmiana nacechowania stylistycznego; zazwyczaj wyraz zapożyczony uzyskuje znaczenie pejoratywne, pogardliwe. Przykładem może być wyraz *łupa/łępa,* notowany w garach najczęściej w lmn.:

[12] Takie zjawisko w gwarach białoruskich na pograniczu językowym polsko–rosyjsko–białoruskim opisywała E Smułkowa (2007), na pograniczu zaś białorusko–litewsko–polskich V. Staričionak (Стариченок 2006).

łępy ‘duże usta’: (Jak powiedzą o dużych ustach?) *Łempy* (Wil). *Tak ukąsili pszczoły, że aż łępy spuchli* (Wil). *O, idzi, łempy namalowała, kiedyść tak mówili, bo mało kto malował* (Wil.). *Odwiesił łępa jak stara kobyła* (Wil). W gwarach białoruskich poświadczone zostały wyrazy *луна* ‘warga; pysk u krowy’ *лупаты, лупач* ‘mający duże usta’ СБГ, *лупы* ‘pogard. usta’ СГВ.

Zmiany stylistyczne mogą cechować zapożyczenia nowsze. Tak, dla określenia dziewczyny niskiego wzrostu został użyty neutralny w języku litewskim wyraz:

miergiela ‘dziewczyna niskiego wzrostu’ Grinaveckienė (1991: 52, Wil.). Leksem ten bywa używany często do określenia pogardliwego Litwinki i takie poświadczenie zostało notowane w gwarach sejneńskich w nieco innej postaci formalnej:

mirgiotia: *Ot taka mirgiotia poszła, bo to Litewka* (Zdancewicz 1960: 344). Por. lit. *mergelė* ‘dziewczyna, dziewczynka; służąca’; *mergiotė* ‘dorosła dziewczyna; dziewczynka; służąca’.

Omówione zostały tylko niektóre, najbardziej typowe przypadki adaptacji wyrazów litewskich do polszczyzny. Rzetelnie i systematycznie przeprowadzona tego typu analiza na szerszym materiale mogłaby mieć ogromną wartość, bowiem zarówno zasięg występowania wyrazu, jak i stopień jego adaptacji może służyć do ustalenia względnej chronologii zapożyczenia oraz określenia drogi przenikania wyrazu do języka zapożyczającego. Zagadnieniem nie mniej ważnym jest wykrycie mechanizmów rozwoju znaczeń wyrazów zapożyczonych lub też ustalenia sposobów ich zadomowienia się na poziomie frazy, zdolności tworzenia struktur wielowyrazowych z wyrazami rodzimymi. Szczególnie ciekawym przypadkiem jest sposób oddziaływania różnokierunkowego leksemów na siebie, kiedy w kontakcie są trzy i więcej języków. Wyraz zapożyczony może ulegać przekształceniom formalno–semantycznym pod wpływem kilku języków, łącząc w sobie cechy odmiennych systemów językowych, odziaływując na odpowiednie wyrazy w innych językach, powodując zmiany w ich systemach.

4. Kalki leksykalne z języka litewskiego

4.1. Kalki semantyczne

Opócz zapożyczeń leksykalno–semantycznych z języka litewskiego można wyróżnić w *Słowniku* grupę wyrazów należących do polskiego zasobu leksykalnego, których znaczenie zmieniło się pod wpływem odpowiednich leksemów litewskich. W wyniku tej interferencji powstały wyrazy o

strukturze morfologicznej zgodnej z polszczyzną, ale o semantyce ukształtowanej pod wpływem litewskim. Jest to grupa nieliczna, częstsze są kalki semantyczne ukształtowane pod wpływem języka litewskiego na terenie kowieńskim oraz w północnej części Smołwieńszczyzny:

pole 'miejsce pod gołym niebem'. *Juszki ... zamknuńc, żeby ciepła nie szłaby na pola* (Rag)*, u nas na polu sklepy stojo* (Lep) – lit. *laukas* 'pole; miejsce pod gołym niebem'

pruć ndk. 'niszczyć', **rozpruć** dk. *ty gniazdy pruł* (Kaln). *chałchozy ruzpruli* (Urn). – lit. *ardyti* 'pruć; niszczyć'

przysmaki lmn. 'przyprawy'. (Land, Wid) – lit. *pr/ieskoniai* lmn. 'przyprawa', *sk~onis* 'smak'

środki lmn. 'wnętrzności'. *zruszyli sie środki i matka zeszła z miejsca* (Wid). *Srodki wszystkie, zdaptana... i umar i ten* (człowiek) (Rag) – lit. *viduriai* 'wnętrzności; środki'

wrócić 'burzyć, niszczyć'. *nia/e dajcia wrócić (pomnik)* (Urn) – lit. *versti* 'wrócić; niszczyć'

zarosnąć 'wyrosnąć'. (Urn) – lit. *užaugti* 'wyrosnąć; zarosnąć'

zgrzać się 'podgrzać się' (Lep) – lit. *sušilti* 'zgrzać się; podgrzać się'

4.2. Kalki formalne

Kalki strukturalne (formalne) powstały w wyniku kopiowania struktury morfologicznej odpowiednich wyrazów litewskich i stanowią grupę liczną i różnorodną. Kopiowane mogą być na język polski wszystkie części wyrazu lub też tylko ich elementy prefiksalno–sufiksalne. Większość z tych wyrazów jest poświadczona na terenie z czynnym bilingwizmem polsko–litewskim, można więc przypuścić, że są to kalki okazjonalne, mające jednostkowe poświadczenia:

błądzony (od czas. **błądzić)** 'wprowadzany w błąd': *oni byli błondzone* (Kom). – lit. *klaida* 'błąd', *klaidinti* 'wprowadzać w błąd'(dosł. *jie buvo klaidinami*)

kwiatowaty 'w kwiaty' (Emil) – lit. *gelėtas*

odbudzić się 'obudzić się' (Kom) – lit. *atsib usti* 'obudzić się'

odpowiadać się'odmawiać' (Kaln) – lit. *atsisakyti*

parować się 'dobierać się w pary' (Trykł) – lit. *poruotis*

pasowaty 'w paski' (Doj) – lit. *drižiuotas*

pocisnąć 'przycisnąć' (Kaln) – lit. *paspausti*

podasznia 'miejsce pod dachem, gdzie składano drzewo' (Tracz) – lit. *pastogė,* też przestarz. *poddasze* Lind.

podpanieneczka 'podlotek' (Kaln) – lit. *pamergelė*

popiększyć ‘upiekszyć’ (Rag) – lit. *papuošti*

postrzecha ‘miejsce pod strzechą służące do składania czegoś’ (Imb) – lit. *pastogė*

przenaszać ‘przepowiadać’ (Kaln) – lit. *pranešti, pranašauti*

przypatrzyć ndk. ‘doglądać’ (Rag) – por. lit. *prižiūrėti,* też analogiczna rekcja: *przypatrzyłam te dzia/ewczynki – prižiūrėjau tas mergaites*.

przypomnięci (przypomniały) dzień ‘pamiętny dzień’ (Urn) – lit. *atmintina dien< a*

tarkowiny ‘utarte na tarce ziemniaki, masa ziemniaczna’ (Rag) – lit. *tarkiniai*

zaważyć ‘nakryć wsadzając pod spód’ (Kom) – lit. *pavožti*

obejście ‘tradycja, zwyczaj’ (Urn) – lit. *apeiga*

W gwarach polskich funkcjonują też nietypowe kalki strukturalne, które czasami mają nawet postać zgodną wyrazami występującymi w języku ogólnopolskim. W tym przypadku mamy do czynienia z nieco odmiennym mechanizmem kalkowania wyrazów. Tego typu kalki można określić jako kalki asocjacyjne, kiedy to kopiowane wyrażenia tylko się kojarzą z odpowiednimi wyrazami polskimi, ale w rzeczywistości stanowią dosłowne tłumaczenie poszczególnych segmentów wyrazów litewskich, mają też zgodne ze wzorem litewskim znaczenie:

popuścić ‘wypuścić, puścić’ (Kom, Urn) – lit. *paleisti*

wstać ‘wstąpić’ (Kom) – lit. *įstoti*

Znaczną ilość tego typu struktur ukształtowanych pod wpływem litewskim notowałam już wcześniej w okolicach Jeziorosów:

przerwać ‘pęknąć’ (Magucie) – lit. *pratrūkti*

wywracać się ‘radzić sobie’ (Magucie) – lit. *išsisukti*

zwierzyć się ‘upewnić się, przekonać się’ (Jeziorosy) – lit. *įsitikinti*

zwrócić ‘wrócić’ (Jodławki) – lit. *sugrįžti*

Niektóre kalki formalne mają szeroki zasięg występowania w gwarach polskich, są poświadczone też w gwarach białoruskich, toteż można uważać takie struktury za zadomowione w polszczyźnie, utworzone dużo wcześniej niż wymienione wyżej kalki okazjonalne:

nosówka ‘chusteczka do nosa’ (Św, Wid, Smoł, WilJaszcz) – lit. *nosinė,* por. też brus. gwar. *насоўка*

wykopać się (z choroby) ‘wygrzebać się’ (Św, Zaoz) – lit. *išsikapstyti*; por. też brus. *выкапацца*

kantowaty ‘w kształcie sześcianu’ (Jancz); znam też z terenu Wileńszczyzny i Smołwieńszczyzny – lit. *kampuotas*, por. też brus. gwar. *кантаваты*

zamanić się ‘zachcieć się’ (Św, WilJaszcz); znam formę *zamanuć się* używaną bardzo szeroko na terenie Litwy południowej – lit. *užsimanyti,* por też brus. gwar. *заманіцца*

W gwarch polskich na Litwie funkcjonują kalki formalne, które można interpretować jako ukształtowane w gwarach polskich poprzez medium białoruskie:

pianica ‘borówka bagienna’ (Land, Wid) – lit. *girtuoklės*, por. brus. gwar. *п,яніца*

żelaźnica ‘gatunek żmii’ (Św) – lit. *geležinė*; por. brus. gwar. *жалезніца* Prawdopodobnie formacjami utworzonymi na wzór odpowiednich wyrazów litewskich są też czasowniki typu:

atostogować ‘być na urlopie’ (Aż) – lit. *atostogauti*

stolarować ‘pracować jako stolarz’ (Trykł) – lit. *staliauti*

drużkować ‘być druhną na weselu’ (Aż) – lit. *mergauti*

k**umieciować** ‘pracować jako robotnik dworski’ (Urn) – lit. *kumečiauti*

Podobne dialektyzmy opisała H. Karaś i zinterpretowała je jako kalki słowotwórcze powstałe pod wpływem litewskim (Karaś 2002: 317). Jednocześnie zaznacza ona, że podobne czasowniki znane są też polskim gwarom rdzennym. Dość często notowałam też takie wyrazy na Kowieńszczyźnie rdzennej a także podczas ostatnich badań terenowych w okolicach Janowa oraz Wiłkomierza, np. (**po)grzybować** ‘zbierać grzyby’ – lit. *gribauti*, **(po)jagodować** ‘zbierać jagody’– lit. *uogauti* (Kielaryszki); (**po)atostogować** (Wiłkomierz), też na terenie jezioroskim: **gospodyniować** ‘być gospodynią’(Dukszty) – lit. *šeimininkauti;* **panienkować** ‘być panną’ (Dukszty) – lit. *mergauti,* gwar. *mergavoti*. Lista takich derywatów ciągle się zwiększa. Można się spodziewać poświadczenia ich również na innych terenach na Litwie. Być może są to wyrazy archaiczne, istniejące od dawna w polszczyźnie litewskiej. Wykryłam podobne czasowniki również w sporządzonym przez K. Jablonskisa słowniczku wyrazów litewskich występujących w starych zabytkach (przeważnie z XVI i XVII w) na terenie WKL: **burtować** ‘wróżyć; czarować’; **bitnikować, biciulować** ‘być wspólnikiem pszczelarza’ (Jabl 301, 302). Dość liczne tego typu wyrażenia poświadcza też Z. Sawaniewska–Mochowa (2002, 199) w XIX–wiecznych słownikach przekładowych A. Juszkiewicza: **czaromchować** ‘zbierać jagody z czeremchy’ – lit. gwar. *ivauti*, **jabłkować** ‘zbierać jabłka’ – lit. *oboliauti*, **jajkować** ‘zbierać jaja – lit. *kiaušiniauti*, **okienkować** ‘tkać (wyszywać) w okienka, w kraty’ – lit. pot. *languoti*, **skierdziować** ‘wykonywać pracę skierdzia’ – lit. pot. *skierdžiauti*. W języku polskim na terenie Wileńszczyzny powszechnie używane jest wyrażenie **sportować** ‘uprawiać sport’ ukształtowane na wzór litewskiego odpowiednika *sportuoti*, co może świadczyć o żywotności procesu tworzenia tego typu kalk do dziś.

Nieliczne są wyrażenia tworzone od dwu podstaw na wzór odpowiednich struktur litewskich:

swat–kłamacz dosł. ‘swat–kłamca’ (Urn) – lit. *piršlis–mėlagis*

żytożniwo ‘okres lub proces żęcia żyta’ (Emil, Trykł) – lit. *rugiapjūtė*

Być może kalką ukształtowaną na wzór odpowiedniego wyrazu litewskiego jest też wyraz **półdurnia** ‘człowiek wybuchowy, nerwowy’ (por. lit. *pusdurnis*), odnotowany na terenie jezioroskim. Takiego typu wyrazy były notowane już przez N. Birgiel (2002, 112) w mowie dwujęzycznej społeczności litewskiej z Puńska i okolic oraz przez A. Zielińską (2002, 119) i H. Karaś (2002, 61) na Kowieńszczyźnie. Podobne formy występują też w rdzennych gwarach polskich, toteż takie formacje można interpretować dwojako: jako ukształtowane pod wpływem litewskim lub też jako archaizmy podtrzymywane jedynie oddziaływaniem produktywnego typu słowotwórczego w języku litewskim.

Dość licznie kalkowane są też różnorodne połączenia wyrazowe. Na terenie z czynnym bilingwizmem polsko–litewskim dominują kalki okazjonalne:

nie co ‘niż’ (Rag) – lit. *negu ką*

nikomu nie warty ‘nic nie wart’ (Lep), potwierdza też N. Birgiel w okolicach Puńska (Birgiel, 2002, 115) – lit. *niekam vertas*

za wcale ‘całkiem’ (Rag, Lep) – lit. *iš viso*

Niektóre konstrukcje mogą mieć szerszy zasięg występowania:

dziele tego ‘ze względu na coś, wobec tego’ (WilJaszcz), znam też wyraz z Litwy południowej oraz z terenu wileńskiego, też brus. gwar. *дз`еля г`этага*, lit. *dėl to*

Wśród wyrażeń frazeologicznych także można wyodrębnić warstwę starszych, ukształtowanych w gwarach polskich frazeologizmów:

brzozowa kasza *żart*. ‘lanie’ (Wid, Św) – lit. *beržo košės duoti (gauti)* FKLŽ

kręcić gniazdo ‘wić gniazdo’ (Trykł) – lit. *sukti lizdą*

kręcić mak ‘ucierać mak’ (Doj) – lit. lit. *sukti aguonas*

kręcić mozgi ‘zawracać głowę’ (WilJaszcz); też częste na Wileńszczyźnie w postaci *kręcić głowa* – lit. *sukti galvą (smegenis)* FLKŽ

stoć głową ‘głową w dół’ (Św); też szeroko na Wileńszczyźnie – lit. *stačią galvą*

żałobny obiad ‘stypa po zmarłym’ **(**Św); poświadczam jako dość częste na całym terenie gwar polskich na Litwie – lit. *gedulingi pietūs*

Do frazeologizmów o szerszym zasięgu można odnieść też wyrażenie **trzymać mszo** ‘odprawiać mszę’ – lit. *laikyti mišias*. W SPGL jest ono poświadczone tylko na Kowieńszczyźnie (Rag), lecz występuję też dość często na terene jezioroskim, poświadczone tam również w postaci **trzymać modlitwa** (lit. *pamaldas laikyti*), słyszałam też podobne wyrażenie w okolicach Wilna.

Kalki frazeologiczne, tworzone okazjonalnie, są mniej liczne:

wilka oko ‘słabe światełko’ (Lep) – lit. *vilko ak is* LKFŽ

maszyna kierować ‘prowadzić samochód’ (Imb) – lit. *mašiną vairuoti*

5. Podsumowanie

1. W niniejszym opracowaniu analizie zostały poddane lituanizmy leksykalne, funkcjonujące na w gwarach polskich na Litwie. Wpływy litewskie na gwary słowiańskie mają tu dawną historię, wiązać je można z okresem, który datuje się na podstawie źródeł pisanych dość wcześnie – najstarsza warstwa zapożyczeń sięga XVI wieku. Badając leksykę litewską w gwarach polskich można obserwować jednocześnie dynamikę tych wpływów, bowiem kontakt języka polskiego z gwarami językiem litewskim trwał nieustannie. Da się zatem wyodrębnić kilka warstw lituanizmów, zróżnicowanych ze względu na czas i sposób zapożyczenia: a) warstwę określaną przez badaczy mianem substratowej, o szerokim zasięgu, wspólnej wielu zespołom językowym (gwarom polskim, rosyjskim, ukraińskim, białoruskim); b) warstwę lituanizmów kontaktowych, poświadczonych w pasie przygranicznym z Litwą i występującej w gwarach polskich i białoruskich; część z tym zapożyczeń stanowią tak zwane zapożyczenia pośrednie, czy wyrazy, które się przedostały do polszczyzny poprzez język białoruski; c) lituanizmy wsytępujące tylko na terenie Litwy, niodnotowane w gwarach białoruskich, czyli zapożyczenia bezpośrednie z języka litewskiego; c) zapożyczenia mające rangę infiltracji, wynikające z czynnych kontaktów z językiem i gwarami litewskimi.

2. Warstwa leksyki z grupy pierwszej, poświadczona w wielu gwarach i językach począwszy od XVI w. jest dobrze zachowana i zgromadzony materiał daje możliwość ustalenia izoleks, łączących poszczególne obszary językowe. Istnieje jednak problem z ich konsekwentnym ustalaniem, wynikający z niemożliwości pozyskania jednakowo reprezentatywnego materiału we wszystkich badanych miejscowościach. Podobne trudności wynikały zwłaszcza na tych terenach, gdzie polszczyzna jest gorzej zachowana (np. na obszare kowieńskim) i informatorzy nie byli w stanie przypomnieć sobie dawnych nazw, zwłaszcza kiedy określane nimi realia już nie istniały. W związku z tym należy zakładać pewien stopień niedokładności przy wykreślaniu izoleks w oparciu tylko o dane współczesnego języka mówionego. Ogromne znaczenie wówczas mają opracowania historyczne z zakresu leksyki, a zwłaszcza te, które zawierają dane dotyczące dokładnej lokalizacji poświadczonego leksemu.

3. Jak wynika z analizy wybranych tylko przykładów zapożyczenia litewskie charateryzują się różnorodnym sposobem adaptacji – poczynając od zmian tylko fonetycznych do przekształceń morfonologicznych i morfologicznych, które zaszły w procesie przystosowania się lituanizmów do

polskiego systemu językowego. Pożyczki litewskie mogą mieć wyraźne oznaki interferencji białoruskich, co charakteryzuje zapożyczenia dawne lub pochodzące z XIX wieku i poświadczone w pasie przygranicznym. Zapożyczenia nowszej daty mogą mieć charakter tylko przystosowania się flesyjnego. Najmniej przystosowane do polskiego systemu językowego są infiltracje, ich istnienie w języku polskim jest okazjonalne, można jednak obserwować określone regularności w procesie ich częściowej adaptacji.

4. Lituanizmy lesykalne, zapożyczone do polszczyzny mogą zachować strukturę znaczeniową bliską tej, którą one posiadają w gwarach litewskich lub języku litewskim. Często jednak ma miejsce dominacja w postaci nienaruszonej jakiegoś jednego znaczenia (zazwyczaj pierwszego i podstawowego), natomiast znaczenia wtórne mogą ulegać modyfikacji. Często zmanom semantycznym towarzyszy zmiana barwy stylistycznej. Badania przekształceń semantycznych wyrazów zapożyczonych z języka litewskiego powinny uwzględniać nie tylko ich modyfikacje w gwarach polskich, ale też ich pojemność semantyczną w gwarach białoruskich. W taki sposób zostanie pozyskany bardziej pełny obraz odzwierciedlający mechanizmy adaptacji leksyki litewskiej do języka polskiego, zwłaszcza że bardzo często nie sposób jednoznacznie określić, czy wyraz jest zapożyczeniem bezpośrednim czy pośrednim. Często mamy do czynienia z leksyką poświadczoną w gwarach polskich i białoruskich i tylko uwzględnienie wielu czynników, takich jak zasięg występowania, postać formalna (fleksyjno-słowotwórcza), pojemność samantyczna, stopień adaptacji mogą przyczynić się do ustalenia kierunku zapożyczenia.

5. Zapożyczenia o szerokim zasięgu występowania i mające dawną historię stanowią warstwę leksyki należącą do kilku grup tematycznych. Zazwyczaj są to określenia związane z ukształtowaniem terenu, światem roślinnym, nazwami danin lub artykułów spożywczych pełniących jednocześnie funkcję środków płatniczych. Lituanizmy kontaktowe należą do bardziej różnorodnych grup tematycznych i nazywają raczej specyficzne przedmioty użytku codziennego, związane z pracą lub ściśle określonym sposobem prowadzenia gospodarki. Bardzo rozbudowaną grupę leksyki stanowią nazwy dotyczące człowieka, mieści się w niej 24 proc. wszystkich wyrazów litewskich.

6. Jak wynika z przeprowadzonej analizy, dużą wartość we współczesnych badaniach nad zapożyczeniami litewskimi ma sposób ich funkcjonowania w innych językach, współwystępujących na badanym obszarze. W zaktualizowanych ostatnio badaniach nad konwergencją językową na pograniczu można zrozumieć jej mechanizmy, badając odpowiednie wyrazy pochodzenia litewskiego nie tylko w gwarach słowiańskich, ale też ich odpowiedniki w gwarach litewskich. Często bowiem w warunkach kontaktu językowego ma miejsce wpływ słowiański na poszczególne leksemy litewskie,

potem zaś ich używanie w takiej zmienionej postaci w gwarach słowiańskich. Niewykluczone również, że część zapożyczeń litewskich używanych w gwarach rosyjskich staroobrzędowców lub „mowie prostej", występującej na terenie Litwy będzie miała cechy, które wskażą na pośrednictwo polskie przy zapożyczaniu leksyki litewskiej (zwłaszcza lituanizmów kontaktowych). Słowniki gwar białoruskich, podobnie jak i gwar rosyjskich terenu Litwy obfitują w zapożyczenia polskie.

7. Rozproszone w różnych czasopismach naukowych artykuły o wpływach litewskich w gwarach polskich, białoruskich lub rosyjskich sygnalizują ukształtowanie się chronologicznie wielowarstwowych kalk formalnych lub semantycznych pod wpływem litewskim. Polszczyzna na terenie występowania gwar polskich na Litwie takich zapożyczeń kryje bardzo dużo i stanowią one ogromną wartość w badaniach interferencji językowych na pograniczu, chociaż ich jednoznaczne interpretacje są dość skomplikowane. Niestety, nie było miejsca na ich szczegółowe omówienie w ramach niniejszego artykułu.

8. Być może niektóre ze sformułowanych wniosków mają dziś jeszcze rangę hipotez badawczych. Niektóre nieścisłości wynikać mogą z braku porównywalnych materiałów leksykalnych, dotyczących zarówno gwar litewskich, jak też innych gwar słowiańskich, z którymi polszczyzna litewska się kontaktuje. Mimo że sporo leksyki gwarowej notuje „Słownik języka litewskiego" (LKŽ), jednak odczuwalny jest brak słownika gwar litewskich. Słownik północno-zachodnich gwar białoruskich, mimo swojej pokaźnej objętości, ma rozbudowane dokumentacje tylko dla wybiórczych leksemów. Słowniki lituanizmów J. Laučiūtė i A. Anikina nie uwzględniają słownictwa z ostatnich badań terenowych.

9. Jednym z pilnych zadań w przyszłości pozostaje opracowanie słownika lituanizmów, który zgromadzi całe słownictwo pochodzenia litewskiego funkcjonujące w gwarach polskich na Litwie. Dzięki metodycznie prowadzonym badaniom nad leksyką litewską w gwarach polskich w ciągu ostatnich 20 lat taka możliwość istnieje. W wyniku badań terenowych została zarejestrowana znaczna ilość leksyki nowej, odnotowano nowe warianty morfologiczne i fonetyczne wyrazów już notowanych wcześniej, pozyskano pełniejsze dokumentacje dla wyrazów poświadczonych w zbiorach leksyki gwarowej. Systematyczne przedstawienie całej leksyki pochodzenia litewskiego w jednym opracowaniu może przyczynić się do badań różnego rodzaju, być przydatne dla badaczy gwar polskich, białoruskich i litewskich.

Bibliografia

Ananiewa, N. 2003, Słownictwo fitonimiczne (nazwy roślin) w polskich gwarach kresowych. W E. Wrocławska & J. Zieniukowa (red.). *Języki mniejszości a języki regionalne,* Warszawa: SOW, 337–342.

Bednarczuk, L. 1999, Litewsko-słowiańskie pogranicze językowe w pierwszej połowie XX wieku w świetle badań Olgierda Chomińskiego. *Acta Baltico-Slavica* 24, Warszawa.

Birgiel, N. 2011, Język litewski na Brasławszczyźnie. W E. Smułkowa (red.), *Brasławszczyzna: pamięć i współczesność* (T I: *Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadectwo mieszkańców*), Warszawa: WUW, 184–206.

Birgiel, N., 2002, *Procesy interferencyjne w mowie dwujęzycznej społeczności litewskiej z Puńska i okolic na Suwalszczyźnie*, Warszawa–Puńsk.

Dwilewicz, B. 1997, *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Warszawa: DiG.

Giułumianc, K., Czekman, W. 1971, Polska gwara m. Widze i okolicy (na substracie białorusko-litewskim). *Slavia Orientalis* 3, 313–325.

Grinaveckienė, E. 1977, Lietuviškos kilmės leksika Aukštadvario lenkų šnektoje. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 17, 133–142.

Grinaveckienė, E. 1983, Lietuviškos kilmės leksika Lietuvos paribio baltarusių šnektose. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22, 182–204.

Grinaveckienė, E. 1988, Kai kurių baltarusių lituanizmų fonetinės ypatybės. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 27, 121–131.

Grinaveckienė, E. 1991, Buivydžių apylinkių (Vilniaus raj.) lenkų šnektos lituanizmai. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29, 47–64.

Grinaveckienė, E. 1991, Buivydžių apylinkių (Vilniaus raj.) lenkų šnektos lituanizmai. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29, 47–64.

Grinaveckienė, E. 1993, Kamojų apylinkių (Baltarusijos Pastovių raj.) baltarusių šnektos lituanizmai. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 30, 113–133.

Grinaveckienė, E. 1995, Vidžių apylinkių baltarusių šnektos lituanizmai. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 32–53.

Jablonskis, K. 1941, *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje* [Jabl] (T. 1: *Tekstai*), Kaunas: Lietuvos istorijos draugija.

Karaś, H. 2001, O sytuacji języka polskiego na tzw. obszarze smołwieńskim na Litwie. *Prace Filologiczne* 46, 267–292.

Karaś, H. 2002, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa–Puńsk.

Karaś, H. 2004, O polszczyźnie wokół Jeziorosów na Litwie. *Studia nad Polszczyzną Kresową* 11, 35–72.

Karaś, H. 2009, Polszczyzna okolic Jeziorosów jako wariant terytorialny języka polskiego na Litwie. *Polszczyzna za granicą jako język mniejszości i języki mniejszościowe w Polsce,* Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 25–46.

Kardelis, V., Sinočkina, B., Wiemer, B., Zielińska, A. 2003, Sytuacja językowa na terenie od Wisagini do Hoduciszek na Litwie. Raport z badań terenowych. *Acta Baltico-Slavica* 27, 33–52.

Kurzowa, Z. 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI – XX w.,*Warszawa-Kraków: PWN.

Mikulėnienė, D., Rutkowska, K. 2013, Współczesna sytuacja językowa na Litwie: aspekt geolingwistyczny i nowe możliwości opisu. *Acta Baltico-Slavica* 37, 459–472.

Minksztym, W., Minksztym, E. 2010. Słowniczek wyrazów gwarowych używanych w okolicach Dryświat, Gajd i Widz. W *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* 4, Warszawa: DiG, 225–262.

Otrębski, J. 1931, Lituanizmy słownikowe w dialekcie polskim na Wileńszczyźnie. *Język Polski* 16, 79–85.

Otrębski, J. 1958, *Gramatyka języka litewskiego*, t. I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Regionalne słownictwo Wileńszczyzny okresu międzywojennego utrwalone w pracy H. Turskiej „Język polski na Wileńszczyźnie" (oprac. I. Grek–Pabisowa), 2001–2002. *Acta Baltico–Slavica* 26, 121–129.

Rieger, J. 1996, Słownictwo „wileńskie" ze zbioru Leonarda Jaszczanina. *Jezyk polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. I, pod red. J. Riegera, Warszawa: DiG, 79–109.

Rieger, J. 1999, Słownictwa „wileńskiego" ze zbiorów Leonarda Jaszczanina ciąg dalszy. *Jezyk polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. II, pod red. J. Riegera, Warszawa: DiG, 57–77.

Rieger, J. 2006, Polszczyzna gwarowa na Litwie. Rieger, I. Masojć, K. Rutkowska, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa.

Rieger, J., Masojć, I., Rutkowska, K. 2006, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* [SPGL]. Warszawa: DiG.

Rutkowska, K. 2002, Ukanie w gwarach polskich na Litwie. *Język mniejszości w otoczeniu obcym*. Warszawa: Semper, 77–86

Rutkowska, K. 2004, Lituanizmy leksykalne w gwarach polskich na obszarze ignalińsko-jezioroskim. *Prace Filologiczne* 49, 427–436.

Rutkowska, K. 2006a, Dawne pożyczki litewskie i ich funkcjonowanie w gwarach polskich z okolic Trok. *Acta Baltico-Slavica* 30, 359–371.

Rutkowska, K. 2006b, Lituanizmy leksykalne w gwarach polskich na Litwie. J. Rieger, I. Masojć, K. Rutkowska, 2006, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa: DiG, 73–108.

Rutkowska, K. 2007, Z zagadnień chronologii zapożyczeń litewskich w gwarach polskich z terenu Litwy. *Prace Filologiczne* 53, 487–502.

Rutkowska, K. 2008, Z zagadnień leksyki na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. *Gwary dziś* 4: *Konteksty dialektologii*), Poznań: Wydawn. PTPN, 189–198.

Rutkowska, K. 2009a, Zapożyczenia litewskie dotyczące wyglądu człowieka. *Acta Baltico-Slavica* 33, 157–172.

Rutkowska, K. 2009b, *O zmianach formalno–semantycznych w strukturze zapożyczeń z języka litewskiego (na materiale gwar polskich na Litwie). Tėvynių europietiškumas: lietuvių–lenkų literatūriniai, kultūriniai ir kalbiniai ryšiai = Europejskość ojczyzn Litewsko–polskie związki literackie, kulturowe i językowe*, Vilnius: VU leidykla, 283–297.

Rutkowska, K. 2010a, O pojemności semantycznej zapożyczeń leksykalnych z języka litewskiego funkcjonujących w polszczyźnie gwarowej na Litwie. *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy* Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 342–348.

Rutkowska, K. 2010b, Zapożyczenia litewskie dotyczące charakteru i zachowań człowieka (na materiale gwar polskich na Litwie). *Acta Baltico-Slavica* 34, 9–25.

Rutkowska, K. 2011, Zapożyczenia litewskie oznaczające skłonności i stany człowieka oraz sposoby wyrażania czułości lub niechęci (na materiale gwar polskich na Litwie). *Acta Baltico-Slavica* 35, 71–80.

Rutkowska, K. 2012, Lietuvių kalbos skoliniai Lietuvos lenkų tarmėse. *Acta Linguistica Lithuanica* 67, 52–77.

Rutkowska, K. 2013, Wpływy litewskie i wschodniosłowiańskie na obszarze ignalińskim na Litwie. *Prace Filologiczne* 59, 524–541.

Rutkowska, K. 2014, O warstwach leksyki pochodzenia litewskiego na obszarze ignalińsko–jezioroskim. *Acta Baltico–Slavica* 38, 126–152.

Rutkowska, K. 2015, Lituanizmy w gwarach polskich pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego. *Studia gwaroznawcze* II, Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów, 155–168.

Rutkowska, K., Sawaniewska-Mochowa, Z. 2012, Zapożyczenia litewskie dotyczące człowieka w gwarach polskich na Litwie. Aspekt semantyczny i etnolingwistyczny. *Baltistica. VIII Priedas, XI Baltistų kongreso straipsnių rinkiny*, 99–117.

Sawaniewska–Mochowa, Z. 2002, *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej (na podstawie słowników przekładowych A Juszkiewicza*), Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.

Smoczyński, W. 2001, *Język litewski w perspektywie porównawczej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 445–460.

Smułkowa, E. (red.) 2009, *Brasławszczyzna: pamięć i współczesność* [SBras] (T. 2: *Słownictwo*), Warszawa: WUW.

Smułkowa, E. 2007, Spentany język czyli o substytucji i kalkach na pograniczu językowym. Na materiale z rejonu brasławskiego na Białorusi. *Acta Baltico–Slavica* 31, 281–289.

Tekielski, K. 1980, Lituanizmy leksykalne w dialekcie okolic Podbrzezia i Niemenczyna. *Acta Baltico–Slavica* 13, 62–73

Turska, H. 1982, O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. Przedruk zachowanych fragmentów książki autorki napisanej w ostatnich latach przed wybuchem II wojny światowej. *Studia nad polszczyzną kresową,* t. I, pod red. J. Riegera i W. Werenicza, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 19-121.

Urbutis, V. 1969, *Baltu etimologijos etiudai*, Vilnius: Mokslas.

Walczak, B., 1982, Z zagadnień etymologizacji zapożyczeń romańskich w języku polskim. *Język–teoria–dydaktyka*, Kielce: WyższaSzoła Pedagogiczna, 172–194.

Zdancewicz, T. 1960, Litewskie elementy słownikowe w gwarach polskich okolic Sejn. *Lingua Posnaniensis* 8, 333–352.

Zdaniukiewicz A. A., 1972, *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo,* Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Ossolineum.

Zielińska A., 2002, *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*, Warszawa: SOW.

Zinkevičius Z. 1974, Rec. kn.: Zdaniukiewicz A. A. Gwara Łopatowszczyzny: fonetyka, fleksja, słownictwo. Wrocław et al., 1972. Baltistica 10, sąs. 2, 207–214.

Аникин, А. 2005, *Опыт словаря балтизмов в русском языке* [ОСБ]. Новосибирск: Наука.

Бородина, М. А (ред.) 1980, *Взаимодействие лингвистических ареалов. Теория, методика и источники исследования*, Ленинград: Наука.

Лаучюте, Ю. 1980, История исследования славянских балтизмов. *Взаимодействие лингвистических ареалов*, Ленинград: Наука,183–184.

Лаучюте, Ю. А. 1982, *Словарь балтизмов в славянских языках* [СБ], Ленинград: Наука. Ленинградское отделение.

Мартынов, В. 1965, Типы лексических балтизмов в белорусских диалектах. *Acta Baltico-Slavica* 9, Warszawa, 90 -105.

Стариченок, В. 2006, Основные типы заимствований в белорусско–литовско–польском пограничье. *Acta Baltico–Slavica* 30, 323–332.

Skróty źródeł

DLKŽ – Keinys, S. (red.) 2000, *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: LKI.

DrśGajWiMM –Minksztym, W., Minksztym, E. 2010, Słowniczek wyrazów gwarowych używanych w okolicach Dryświat, Gajd i Widz. *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* 4, 225–262.

Dwil – Dwilewicz, B. 1997, *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Warszawa: DiG.

FLKŽ – Paulauskas, J. (red.) 1996, *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*, Vilnius: Šviesa.

Jabl – Jablonskis, K. 1941, *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje* 1: *Tekstai*, Kaunas: Lietuvos istorijos draugija.

Kurz – Kurzowa, Z. 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Warszawa–Kraków: PWN.

LKŽe – Naktinienė, G. (red.) 2005, *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, 1941–2002, elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, (www.lkz.lt).

LKŽK – *Lietuvių kalbos žodyno kartoteka su papildymais*.

МРСГ – Немченко, В., Синица, А., Мурникова, Т. 1963, *Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики*, Рига: Латвийский государственный университет.

ОСБ – Аникин, А. 2005, *Опыт словаря балтизмов в русском языке,* Новосибирск: Наука.

SBras – Smułkowa, E. (red.) 2009, *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność.* Tom II. *Słownictwo.* Warszawa: WUW.

SEJL – Smoczyński, W. 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego.

SEJP – Boryś, W. 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

SEJPSł – Sławski, F. 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego* 1–5 (A-Łyżwy), Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.

SGP – Karłowicz, J. 1900–1911, *Słownik gwar polskich* 1–4, Kraków: Nakł. Akademii Umiejętności.

SPGL – Rieger, J., Masojć, I., Rutkowska, K. 2006, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa: DiG, 119–455 (słownik).

Tur – Regionalne słownictwo Wileńszczyzny okresu międzywojennego utrwalone w pracy H. Turskiej Język polski na Wileńszczyźnie (opracowała I. Grek–Pabisowa). *Acta Baltico–Slavica* 26, 121–129.

TurNiSzw – Zasób leksykalny polskiego dialektu ludowego Wileńszczyzny okresu międzywojennego utrwalony w pracach H. Turskiej, K. Nitscha i H. Szwejkowskiej (opracowała I. Grek-Pabisowa). *Acta Baltico-Slavica* 26, 129–177.

WilJaszcz – Rieger, J. 1996, 1999: Słownictwo „wileńskie" ze zbioru Leonarda Jaszczanina. *Jezyk polski dawnych Kresów Wschodnich* I, Warszawa: DiG, 79–109; Słownictwa „wileńskiego" ze zbiorów Leonarda Jaszczanina ciąg dalszy. *Jezyk polski dawnych Kresów Wschodnich* II, Warszawa: DiG, 57–77.

Zink I – Zinkevičius Z., 1984, *Lietuvių kalbos istorija*, t. I, Vilnius: Mokslas.

Zink II – Zinkevičius Z., 1987, *Lietuvių kalbos istorija*, t. II, Vilnius: Mokslas.

ГСБМ – Булыка, А. М., Жураўскі, А. І. (рэд.), 1982–2012, *Гістарычны слоўнік беларускай мовы:* выпуск 1–32, Мінск: Беларуская навука.

ДАБМ – Аванесав Р. І., Крапіва К. К., Мацкевіч Ю. Ф. (рэд.) 1963, *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы*, Мінск: Выд-ва АН БССР.

ЛАБНГ – Мацкевіч Ю. Ф. (рэд.), 1993—1998, *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у 5 тамах*, Мінск: Навука і тэхніка.

Насов – Насовіч І. І. 1983, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск: Беларуская Савецкая Энцыкляпэдыя.

СБ – Лаучюте, Ю. 1982, *Словарь балтизмов в славянских языках*, Ленинград: Наука. Ленинградское отделение.

СБГ – Мацкевич, Ю.Ф. (рэд.), 1979 – 1986, *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*, т. 1 – 5, Мінск: Навука і тэхніка.

СГВ – Сцяшковіч, Т. П. 1972, *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці*, Мінск: Навука и тэхніка.

ЭСБМ – Мартынаў, В. У., Цыхун, Г. А. (рэд.) 1978–2007, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*: выпуск 1–12, Мінск: Навука и тэхніка.

ЭСРЯ – Фасмер, М.1964–1973, *Этимологический словарь русского языка,* Москва: Наука.

ЭССЯ – Трубачев О. Н. (ред.) 1974 – 2007, *Этимологический словарь славянских языков,* т. 1- 33, Москва: Наука.

Skróty miejscowości

Aż – Ażołajcie (Ąžuolaičiai), rej. kiejdański
Bars – Barskuny (Barskūnai), rej. szyrwincki
Bart – Bartkuszki (Bartkuškos), rej. ignaliński
Bez – Bezdany (Bezdonys), rej. wileński
Bujw – Bujwidze (Buivydžiai), rej. wileński
Chor – Chorążyszki (Karažiškės), rej. trocki
Dat – Datnów (Dotnuva), rej. kiejdański
Doj – Dojlidy (Dailidės), rej. solecznicki
Druż – Druże (Družiai), rej szyrwincki
Dub – Dubinki (Dubingiai), rej. molacki
Duk – Dukiszki (Dukiškės), rej. jezioroski
Emil – Emiliszki (Emiliškės), rej. solecznicki
Gaj – Gajdy (Gaidė), rej. ignaliński
Grzeb- Grzybieniszki (Grebeniškės), rej. jezioroski
Hod – Hoduciszki (Adutiškis), rej. święciański
Hut – Huta (Ūta), rej. malacki
Imb – Imbrody (Imbradas), rej. jezioroski
Intur – Inturka (Inturkė), rej. malacki
Jan – Janów (Joniškis), rej. molacki
Jurg – Jurgielany (Jurgelionys), rej. solecznicki
Kal – Kalniszki (Kalniškė), rej. jezioroski
Kiern – Kiernowo (Kernavė), rej. szyrwincki
Klim – Klimańce (Klimynė), rej. janowski
Korw – Korwie (Karvys), rej. wileński
Kras – Krasnopole (Krasnapolis), rej. trocki
Land – Landwarowo (Lentvaris), rej. trocki
Lep – Lepy (Liepos), rej. janowski
Marc – Marcinkańce (Marcinkonys), rej. orański
Mejk – Mejkszty (Meikštai), rej. ignaliński
Mejsz – Mejszagoła (Maišiagala), rej. wileński
Mieł – Miełagiany (Milagainiai), rej. janowski
Mież – Mieżańce (Mežionys), rej. wileński
Mość – Mościszki (Mostiškės), rej. wileński
Muś – Muśniki (Musninkai), rej. szyrwincki
Niem – Niemenczyn (Nemenčinė), rej. wileński
Olan – Olany (Alionys), rej. szyrwincki
Orn – Orniany (Arnionys), rej. malacki
Podb – Podbrzezie (Paberžė), rej. wileński
Podw – Podwarańce (Padvarionys), rej. wileński
Poł – Połuknia (Paluknys), rej. trocki
Posz – Poszyle (Pašilė), rej. wiłkomierski
Rag – Ragoże (Ragožiai), rej. jonawski
Rem – Remejki (Rameikos), rej. ignaliński
Rudz – Rudziszki (Rudiškės), rej. trocki
Siem – Siemieliszki (Semeliškės), rej. trocki
Smoł – Smołwy (Smalvos), rej. jezioroski
Soł – Sołoki (Salakas), rej. jezioroski
StM-Stare Międzyrzecze (Senasis Tarpūpis), rej trocki
Str - Strawa (Strėvė), rej. trocki
Strył – Stryłungi (Strilungiai), rej. ignaliński
Szaw – Szawle (Šiauliai), rej. szyrwincki
Sztad – Sztadwile (Štadviliai), rej. jezioroski
Św – Świętniki (Šventininkai), rej. wileński
Tracz – Traczuny (Tryčiūnai), rej. iganliński
Trykł – Trykłaciszki (Triklotiškė), rej. ignaliński
Undr – Undrełany (Andrelėnai), rej. ignaliński
Urn – Urniaże (Urnėžiai), rej. kiejdański 144
WDwr – Wysoki Dwór (Aukštadvaris), rej. trocki
Wid – Widugiry (Vidugiriai), rej. molacki

Wilejk – Wilejkiszki (Vileikiškiai), rej. szyrwincki

Wirsz – Wirszuliszki (Viršuliškės), rej. wileński

Zajez – Zajeziorce (Paežeriai), rej. wileński

Zaprz – Zaprzekopy (Užuperkasiai), rej. orański

Żejm – Żejmy (Žeimiai), rej. janowski

LEXICAL LITHUANISMS IN POLISH DIALECTS IN LITHUANIA: THE STATE OF RESEARCH, TYPOLOGY, ADAPTATION METHODS

Summary

This study is an attempt to describe lithuanisms from different research perspectives: to present the ranges of their occurrence, chronology, the ways of functioning and the ways of adapting to the Polish language system. The research was carried out on the material of the author's own archive, which consists of about 1.200 lexical units.

According to the analysis, lexical lithuanisms functioning in Polish language in Lithuania are diverse in terms of the time and method of borrowing, thus, several layers can be isolated: a) a wide range layer, common to many linguistic groups (Polish, Russian, Ukrainian, Belarusian dialects); b) a layer of contact lithuanisms, certified in the border zone with Lithuania and appearing in Polish and Belarusian dialects; c) vocabulary occurring only in Polish dialects in Lithuania; these words are well adapted; c) borrowings that have the rank of infiltration, resulting from active contacts with Lithuanian language and dialects.

Lithuanisms adapt in a phonetic and inflectional way, in the borrowings of the older date, there may be signs of earlier adaptation in the Belarusian dialects. The least adapted to the Polish language system are infiltrations, their existence in Polish language is occasional, but some regularities can be observed in the process of their partial adaptation. Among the methods of semantic adaptation, the following types can be distinguished: the narrowing of the meaning, the changing of the meaning or the changing of the stylistic tone.

Borrowings with a wide range of occurrences and rich history constitute a layer of lexis belonging to several thematic groups. Usually, these are terms related to the terrain, plant universe, names of tributes or foodstuffs that simultaneously act as means of payment. Contact lithuanisms belong to more diverse thematic groups, they name rather specific objects of everyday use, related to work or a strictly defined way of running the economy. The group defining a human being is very extensive, it accounts for 25 percent of all Lithuanian borrowings. The thematic differences are thus connected with the period of borrowing of lithuanisms.

One of the urgent tasks in the future is to develop a dictionary of lithuanisms, which will gather the entire vocabulary of the Lithuanian origin, functioning in Polish dialects in Lithuania. Such a study is valid due to the fact that existing dictionaries of lithuanisms collected by J. Laučiūtė and A. Anikina do not include the vocabulary from recent field studies, so it is possible to provide more complete documentation for already certified words and to notice their different morphological and phonetic forms, as well as register new vocabulary which, with the disappearance of dialects, is forgotten and ceases to be used.

Key words: Polish dialects in Lithuania, lexical borrowings, lithuanisms

Kristina Rutkovska

Baltijos kalbų ir kultūrų institutas

Vilniaus universitetas
Universiteto 5, 01513 Vilnius, Lietuva
E-mail: kristina.rutkovska@gmail.com